

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 12 — ČÍSLO 8

OBSAH

HORECKÝ, J.: Jazyk v období vedecko-technického rozvoja	257
FINDRA, J.: Vzťah medzi slovom a kontextom	260
BAJZÍKOVÁ, E.: Využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu	266
DVONČ, L.: Zbližovanie vzorov chlap a hrdina	269
UHLÁR, V.: Pôvod miestnych názvov Bošany a Topoľčany	273

Rozličnosti

Skoľňovanie bulharských vlastných mien Šumen, Dimitar a pod. K. Palkovič	276
--	-----

Správy a posudky

Seminár vydavateľstva Slovenský spisovateľ. G. Horák	277
Spisovný jazyk a jazyková kultúra. M. Pisárčiková	278
Vysoká jazyková úroveň vysokoškolskej učebnice. I. Masár	281
O jazykovej stránke jedného odborného časopisu E. Rísová	283

Spytovali ste sa

Partizána Lučanského ulica? M. Marsinová	286
Červená sa — červená sa, nie „červená sa“. J. Jacko	287
Šamotovať. M. Považaj	288

KUL TÚRA SLOVA

Jazyk v období vedecko-technického rozvoja

JÁN HORECKÝ

Vedecko-technická revolúcia patrí — popri vzniku a rozvíjaní svetovej socialistickej sústavy — k najvýraznejším znakom nášho veku, obdobia, v ktorom doznieva 20. storočie a v ktorom sa kladú základy rozvíjania spoločnosti 21. storočia. Vedecko-technický rozvoj má neobvyčajný dosah pre technický a ekonomický rozvoj, charakterizovaný účasťou vedy ako bezprostrednej výrobnnej sily, konkretizovaný automatizáciou a kybernetizáciou, hľadaním a objavovaním nových energetických zdrojov. Ale na druhej strane má tento rozvoj veľmi výrazný dosah aj pre vývin spoločnosti. Tam, kde sa zdôrazňuje skôr technická stránka vedecko-technického rozvoja, teda v buržoázno-kapitalistických štátoch, ukazujú sa už aj prvé nepriaznivé vplyvy tohto rozvoja: hospodárske krízy, nezamestnanosť obyvateľstva a nezriedka aj útek od kultúrnych hodnôt. V socialistickej svetovej sústave sa právom berú do úvahy aj spoločenské, kultúrne i čisto ľudské stránky vedecko-technického rozvoja.

Na porade komunistických a robotníckych strán r. 1969 sa veľmi výrazne konštatovalo, že vedecko-technická revolúcia odkrýva ľudstvu obrovské možnosti nielen realizáciou úsilia o premenu prírody a vytvorením obrovského materiálneho bohatstva, ale aj znásobovaním tvorivých možností človeka. Pri mnohých výrobných procesoch sa vyžaduje vyššia až vysoká kvalifikácia zúčastnených pracovníkov, ale zároveň sa uvoľňuje ich tvorivá aktivita, ktorú možno využívať v iných oblastiach života, a to nielen v príprave, riadení a zdokonaľovaní spoločenského výrobného procesu, ale aj v ostatných, spoločenských a kultúrnych oblastiach života. Do týchto oblastí nesporne treba zaradiť aj jazyk, preto chceme nadhodiť niekoľko myšlienok na túto tému.

V súvislosti s vedecko-technickou revolúciou sa často hovorí o svetovom jazykovom procese, resp. vývoji. Myslí sa tým nielen rozvíjanie jazyka vo všeobecnosti, resp. jednotlivých jazykov v tom smere, aby sa dali dobre a pohodovo využívať vo vývine spoločnosti a techniky, ale poukazuje sa aj na tendencie po internacionalizácii a často aj po zjednodušovaní, ktoré vyplývajú zo svetového rozvoja vedy a techniky. Vychádza sa pritom zo skúsenosti, že najvyšší stupeň vedecko-technického rozvoja v súčasnom triedne rozdelenom svete môžu dosiahnuť len tie štáty, resp. národy, ktoré majú dostatočný materiálny potenciál, teda Sovietsky zväz a Spojené štáty americké. Preto sa pokladá za prirodzené, že každá z týchto mocností využíva vo všetkých oblastiach vedecko-technického rozvoja svoj jazyk — angličtina a ruština sa stávajú svetovými jazykmi v pravom zmysle slova. Príslušníci všetkých ostatných národov sú tým nútení naučiť sa tieto jazyky, ak sa chcú zúčastniť na vedecko-technickom rozvoji vo svetovom meradle. O výhodách jedného, spoločného jazyka pri všetkých medzinárodných podujatiach netreba pochybovať — zaručuje rýchlejšie, pohodovejšie a presnejšie dorozumievanie a jednotné riadenie.

Búrliivý vedecko-technický rozvoj sa odzrkadľuje na uvedených dvoch svetových jazykoch predovšetkým tým, že sa v nich vytvárajú potrebné pomenovania — sústavy odborných termínov. Ale výrazná je aj druhá črta tohto vývinu — využívanie znakov, symbolov v súvislých prejavoch, uprednostňovanie jednoduchších syntaktických konštrukcií.

Tieto skutočnosti budú mať značný vplyv aj na jednotlivé národné jazyky. Národné jazyky budú musieť preberať zo svetových jazykov čoraz viac pomenúvacích prostriedkov, a to alebo priamo, preberaním slov, alebo ich napodobňovaním, kalkovaním domácimi výrazovými prostriedkami. Obidva spôsoby sú zárukou jednoty terminológie, no zdá sa, že začína prevládať priame preberanie z angličtiny a kalkovanie z ruštiny.

Svetový jazykový proces teda nie je charakterizovaný len tým, že dva svetové jazyky — ruština a angličtina — získavajú postavenie vedúcich jazykov, ale aj tým, že jednotlivé národné jazyky sa postupne prispôbujú potrebám vyjadrovania v období vedecko-technického rozvoja. Pritom stupeň tohto prispôsobovania nebude na celom svete rovnaký. Oveľa pružnejšie sa novým potrebám prispôbujú rozvité jazyky (medzi ktoré počítame aj slovenčinu) než tie jazyky, ktoré ešte len zápasia o svoje miesto v spoločenskom živote (ako sú napr. mnohé jazyky afrických kmeňov a národností, ktoré len teraz dostávajú svoju štátnosť).

Veľkú úlohu tu bude mať aktívna účasť na veľkých medzinárodných projektoch. Veď napr. len účasť našich vedeckých pracovníkov

na projekte Interkozmos prináša so sebou tvorbu a používanie termínov z kozmonautiky, fyziky, biológie, kybernetiky. Svedectvo o tom, ako veľmi prenikajú mnohé odborné termíny do širokej verejnosti, možno nájsť v ktoromkoľvek čísle našej tlač. Len v jednom čísle Nového slova sme zaznamenali tieto novšie termíny: *nosný program, výrobný potenciál, integračný proces, produktívny vek, objemový ukazovateľ výroby, ukazovateľ normatívnej čistej výroby, stimulačná funkcia ceny, odpaľovacia rampa, hydrostatické jednotky, súradnicová vŕtačka*. Na jednej strane Nedeľnej Pravdy boli napr. termíny *štartovacia rampa, kozmodróm, chloridy ťažkých kovov, homogénna zliatina, hliníkový skelet, autokláv, vesmírne teleso, kozmická loď, sputnik, kompozitné (zlžené) materiály, elektrónková difrakcia, röntgenová difrakcia, jednorozmerne riadená kryštalizácia zliatin, plazma, riadkovací elektrónkový mikroskop*.

Prírodzene, tieto termíny sa v masových komunikačných prostriedkoch používajú v takých súvislostiach, z ktorých je zrejmy aspoň približne ich význam. Nie sú nosným prvkom jazykového prejavu. No netreba osobitne poukazovať na to, že jestvuje dosť štúdií, článkov, ba i monografií venovaných čisto odbornej problematike, v ktorých termíny hrajú hlavnú úlohu. A treba povedať, že odborný štýl, odborné vyjadrovanie v dnešnej slovenčine je na primeranej úrovni.

Druhým prejavom všeobecného svetového rozvoja jazykov, ako sme už naznačili, je formalizácia. Nielen odborník vo výrobe, ale aj každý používateľ jazyka sa často stretáva s rozličnými návodmi na obsluhu strojov a prístrojov. Tieto slovné návody sú obyčajne sprevádzané rozličnými zobrazeniami, symbolmi a technickými údajmi. Napr. pri bežnom type televízora DUKLA 4260 A sa jeho majiteľ stretne so schémou, na ktorej sú označenia *modul AVC, modul ZMF zosilňovača, NF modul, modul video*. Okrem toho v tomto návode nájde rozličné hodnoty odporov vyjadrené v ohmoch a napokon heslovité opisy. Na uvedený televízor sa napr. vzťahujú tieto údaje:

Rozmer obrazu:	481.375 mm
Obrazovka:	612 QQ44, 61 LK 1 B (A 61 — 120 W)
Priemerná citlivosť:	30mV pre I. až III. TV pásmo 50 mV pre IV. až V. TV pásmo
Vstupná impedancia:	300 Ohm symetrických
Reproduktor:	eliptický, bezrozptylový, 1 RE 485

Už aj z týchto príkladov vidieť, že v odbornom vyjadrovaní prevažujú termíny nielen vo vetách, ale často aj izolovane, mimo vetnej súvislosti, že sa často vynecháva sloveso, že sa používajú rozličné znaky a symboly.

V matematických a fyzikálnych textoch je ďalej typické vyjadrovanie vzťahov rovnicami. Tieto rovnice sa často vysvetľujú slovné, takže vzniká vlastne dvojité vyjadrovanie. Uvedieme aspoň jeden príklad:

Výšku h nad hladinou mora môžeme podľa ubúdania barometrického tlaku v malom rozmedzí určiť podľa vzorca

$$h = \frac{p_0}{\rho_0 g}$$

kde p_0 je tlak na základni, ρ_0 k nemu prislúchajúca hustota vzduchu a g gravitačné zrýchlenie.

Pravda, tieto zistenia sú dosť jednostranné. Poukazuje sa v nich na rozšírenie dorozumievacej funkcie jazyka v rozličných vedných odboch, na úlohu jazyka pri riadení veľkých, často medzinárodných výskumných projektov, na nevyhnutnosť používať jeden jazyk pri rozvíjajúcej sa kooperácii a integrácii v medzinárodnom rozsahu. V týchto oblastiach možno skutočne hovoriť o svetovom jazykovom procese a o istých príznakoch jazyka v období vedecko-technického rozvoja. Neslobodno však zabúdať, že každý jazyk pritom čerpá aj z vlastných zdrojov a že pri všetkom technickom rozvoji ostáva jazyk, najmä národný jazyk základným vyjadrovacím prostriedkom v kultúrnom živote, predovšetkým vo vzdelávaní a v rozvoji národnej literatúry. Nesporne prenikajú odborné, resp. „odbornícke“ spôsoby vyjadrovania aj do krásnej prózy (ona nemôže neodrážať skutočný život), ale jazyk literatúry azda nikdy nebude mať také znaky formalizácie, terminologizácie, internacionalizácie, aké sme mohli konštatovať v súvislosti s odborným vyjadrovaním. Ešte veľmi dlho zostane národný jazyk skutočne materinským jazykom, jazykom každodenného dorozumievania i jazykom kultúrneho rozvoja jednotlivých národov. Platí to v plnej miere aj o slovenčine.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

Vzťah medzi slovom a kontextom

JÁN FINDRA

Slovo má svoj ustálený vecný a slohový význam, slohovú hodnotu. Vecný význam slova je ten pojmový obsah, na ktorý sa isté pomenovanie vzťahuje. Väčšina vecí, javov a pojmov je označená jednoslov-

ným pomenovaním, no niektoré sú označené aj viacslavnými pomenovaniami (združené pomenovania a ustálené spojenia). Vecný význam slova možno pomerne jednoznačne charakterizovať. S jeho výkladom (definíciou) sa môžeme stretnúť predovšetkým v slovníkoch (u nás v šesťdielnom Slovníku slovenského jazyka). Pravdaže, slovo môže mať aj rozmanité významové odtenky, ba existuje aj veľa viacvýznamových (polysémických) pomenovaní.

Slohový význam sa navrstvuje na vecný význam slova. V tejto súvislosti sa hovorí o slohovom zafarbení slova. Slová s príbuzným štylistickým zafarbením sa zoskupujú v rámci jednotlivých vrstiev slovnej zásoby. Príslušnosť slova k štylistickej vrstve, teda jeho základná štylistická charakteristika sa tiež uvádza v slovníkoch: štylistickým kvalifikátorom sa naznačí, že ide o slovo expresívne, zdobeninu, eufemizmus, hovorové slovo, archaizmus a pod.

Dorozumievanie sa však neuskutočňuje pomocou izolovaných slov, ale prostredníctvom jazykových prejavov. Podľa cieľa a zámeru, ktorý konkrétnym jazykovým prejavom sledujeme, vyberáme slová zo slovnej zásoby, pričom prizeráme na ich vecný význam, štylistické zafarbenie a prípadne aj na ich formálnu stránku. Tieto skutočnosti, ktoré rešpektujeme pri výbere pomenovaní, sú osobitne dôležité v slovesnom umeleckom diele, pretože tu sa jazyk neuplatňuje len vo svojej základnej, dorozumievacej funkcii, ale aj v estetickej funkcii.

Do jazykového prejavu vstupuje teda slovo s istými vlastnosťami, vzhľadom na ktoré podávateľ po ňom zámerne siaha. Ako sme už naznačili, takýto cieľavedomý a zámerý výber výrazu môže podávateľ uskutočniť vďaka tomu, že slovo ako izolovaná (slovníková) jednotka má viac alebo menej presne ohraničený vecný význam a relatívne ustálenú slohovú hodnotu (slohové zafarbenie), na základe ktorej sa zaraďuje k príslušnej vrstve slovnej zásoby.

A predsa až v dotyku s kontextom sa vecný a slohový význam (slohová hodnota) slova jednoznačne vymedzuje a aktualizovane špecifikuje. Relatívne ustálený (mimokontextový) vecný a slohový význam slova kontext „potvrďuje“, alebo ho modifikuje (obmieňa). A tak potom až na pozadí kontextu možno v súvislosti s konkrétnym slovom hovoriť o dodržiavaní alebo o porušovaní jazykovej alebo slohovej normy. Táto závislosť slova a kontextu je osobitne významná v slovesnom umeleckom diele. Tu skutočnú hodnotu slova — slohovú i vecnovýznamovú — spoznáme iba vtedy, keď ho sledujeme, ako sa začlenilo do kontextu ostatných výrazových prostriedkov; pritom máme na zreteli aj jeho vzťah k sujetovo-kompozičnej a ideovo-estetickej zložke diela. No špecifikovaný a diferencovaný vzťah medzi slovom a kontextom treba mať na pamäti aj pri zostavovaní vecných jazykových prejavov.

Z toho, čo sme naznačili, vychádza, že ani vzhľadom na lexikálny význam nemožno každé slovo začleniť do akéhokoľvek kontextu. Ozrejmíme si to v konkrétnej výpovedi. Vo vete *Na lúke rastie zelená tráva* nemožno ľubovoľne zameniť prídavné meno *zelená* adjektívom *modrá*. Ak by sme sa však rozhodli novo, aktualizovane vyjadriť skutočnosť, že lúka je plná modrých kvetov, mohli by sme to urobiť aj prostredníctvom slova *modrý*. Vhodnejšie by však potom bolo syntagmatické spojenie *modrá lúka* ako *modrá tráva*. Takýmto spôsobom sa prostredníctvom slova (pravda, za pomoci kontextu) odhalia nové (zdanlivo skryté) stránky skutočnosti. V tejto súvislosti pripomíname, že hľadanie a nachádzanie nových vzťahov medzi slovami a potom ich začlenenie do nezvyčajných kontextov je doménou poézie. Najmä moderná poézia smelo utvára nekonvenčné metafory, v ktorých sa odhaľujú prekvapujúce možnosti slova v neočakávaných spojeniach.

Vzťah medzi slovom a kontextom je osobitne citlivý pri viacvýznamových (polysémických) pomenovaniach. Istý významný odtienok alebo príslušný význam viacvýznamového slova sa odhaľuje a konkretizuje až v danom kontextovom okolí. Vzhľadom na svoju významovú perspektívu kontext totiž v konkrétnom prípade žiada, aby sa príslušné viacvýznamové slovo uplatnilo iba v jednom zo svojich významov, resp. aby sa aktualizoval istý významový odtienok slova.

Ak sa kontext a slovo dostanú do rozporu, môže ísť alebo o porušenie lexikálnej normy, alebo o porušenie slohovej normy. V prvom prípade ide o použitie nesprávneho slova, ktorému autor prisúdil taký význam, aký nemá, resp. už nemá (napr. zastarané slovo). Chybu zistíme tak, že si význam slova, aký sa v príslušnom kontexte uplatňuje, overujeme konfrontáciou s členmi synonymického radu (radov). V druhom prípade ide o použitie nevhodného slova, ktoré sa v istom prostredí pociťuje ako neprimerané. Tak to môže byť vtedy, keď sa slovo z istej štýlovej vrstvy použije v nenáležitom kontexte (napr. hovorové slovo v náučnom texte).

Na pozadí lexikálnej normy sledujme najprv vzťah medzi vecným významom slova a kontextom. Ako príklad nám poslúži využitie slova *chytrejší* v nasledujúcom prehovore:

Tamara hovorí svojmu manželovi: — V novinách som si prečítala zaujímavý článok o mužoch. Autor tvrdí, že po svadbe je muž chytrejší.

— To je pravda, — prikývol manžel. — Ale potom je už, bohužiaľ, neskoro.

{Smer}

Kontextové uplatnenie slova *chytrejší* budeme zisťovať tak, že si jeho vecný význam, ktorý sa mu v kontexte prisudzuje, overíme v rámci príslušných synonymických radov.

Najprv pozorujeme význam tohto slova v prvej časti textu (Tamari-na replika), ktorý predstavuje minimálny kontext; ďalší text pritom nebudeme brať do úvahy. Na pozadí tohto kontextu sa ukazuje, že slovo *chytrý* (*chytřejší* je druhý stupeň tohto prídavného mena) sa dostáva do synonymického vzťahu so slovami *rýchly*, *rezký*. Použitie slova *chytřejší* sa tu zdá byť v poriadku, lebo skúmaný minimálny kontext nevyklučuje, aby sa uplatnilo práve v takom význame, aký majú uvedené synonymá.

Ak sa však na hodnotené slovo pozrieme aj na pozadí celého prehovoru (nevyhnutný kontext), zistíme, že slovo *chytrý* (*chytřejší*) sa dostáva do iného synonymického vzťahu. Autor mu prisudzuje taký význam, aký majú členy synonymického radu *múdry*, *důvtipný*. Takýto význam si žiada aj príslušný text. V Slovníku slovenského jazyka sa však slovo *chytrý* (*chytřejší*) vo význame „múdry (múdrejší)“ hodnotí ako zastarané. A preto sa nemôže používať namiesto slova *múdry*, nemôže ho zastupovať. Keďže teda slová *chytrý* a *múdry* sú členmi dvoch odlišných synonymických radov (*chytrý* — *rezký* — *rýchly*; *múdry* — *důvtipný*), nemožno ich v texte ľubovoľne zamieňať.

Z toho vyplýva, že vo vyššie citovanom kontexte sa porušila lexicálna norma, lebo sa v ňom použilo nesprávne slovo. Príslušná veta mala znieť takto: *Autor tvrdí, že po svadbe je muž múdrejší*. Z jazykového hľadiska by vari bol ešte vhodnejší variant so slovesným tvarom, ktorým možno vyjadriť časovú postupnosť: *Autor tvrdí, že muž po svadbe zmúdreje*.

Pokiaľ ide o slohový význam, je závislosť medzi slovom a kontextom ešte zložitejšia. V konkrétnom štylistickom procese, pri zostavovaní konkrétneho jazykového prejavu musí mať podávateľ na zreteľ nielen relatívne stále slohovú hodnotu istého slova, pre ktoré sa práve rozhodol (rozhoduje), ale zároveň si musí uvedomiť aj to, do akého kontextu ho chce začleniť. Aj slohová hodnota slova sa totiž ustáľuje (špecifikuje) až vnútri kontextu. Pritom tu dochádza k vzájomnému ovplyvňovaniu (modifikácii): kontext jednoznačne ohraničí slohovú hodnotu slova, použité slovo viac alebo menej výrazne vplýva na slohové zafarbenie kontextu.

Osvetlíme si tieto konštatovania prostredníctvom slova *prísť* a niektorých jeho synonym (dôjsť, odstaviť sa, doterigať sa, dovaliť sa atď.).

V základnom význame („chôdzou, peši, pochodom, na vlastných nohách alebo dopravným prostriedkom dospieť na nejaké miesto, dostať sa, dôjsť“) hodnotíme slovo *prísť* zo slohového hľadiska ako bezpríznakové, neutrálne a nociónálne. Z toho by vyplývalo, že ho môžeme použiť v akomkoľvek kontexte. A predsa sú jazykové prejavy, v ktorých sa dáva prednosť inému slovu (synonymu). Tak je to

v úradných prípisoch (administratívny štýl), ktoré sú jednou z foriem styku medzi občanom a úradnou inštitúciou. Porovnajme z tohto hľadiska dva varianty stručného úradného prípisu: *Žiadame Vás, aby ste sa 5. mája 1978 o 15. hodine dostavili na MsNV v Banskej Bystrici.* — *Žiadame Vás, aby ste 5. mája 1978 o 15. hodine prišli na MsNV v Banskej Bystrici.*

V úradnom styku sa ustálilo používanie slovesa *dostaviť sa*, tam je jeho „domovská“ oblasť. Keďže základnou sférou, v ktorej sa toto slovo uplatňuje, je administratívny štýl, hodnotíme ho ako kancelarizmus. V každom inom kontexte sa toto sloveso prehodnotí na výrazný expresívny prostriedok. Ak s týmto slohovým posunom zámerne rátaťme, môžeme sloveso *dostaviť sa* využiť ako prostriedok humoru. Táto jeho „nová“ slohová hodnota sa aktualizuje pri stretnutí so špecifickým kontextom (teda keď sa použije mimo svojej sféry, ktorou je úradný prípis). Takýto kontext môže vzniknúť nielen v umeleckom prejave, ale aj v bežnom jazykovom styku. Môže ísť napr. o výpne formulované (ústne alebo písomné) súkromné pozvanie na oslavy narodenín a pod. Netreba vari osobitne zdôrazňovať, že si to môžeme dovoliť iba v tom prípade, ak sa s adresátom dobre (dôverne) poznáme. V opačnom prípade by sa porušila spoločenská vhodnosť vyjadrenia. Inak povedané: neprihliadalo by sa na špecifický vzťah medzi slovom a jazykovým i mimojazykovým kontextom a nerešpektoval by sa tlak objektívnych štýlotvorných činiteľov.

Iba pripomíname, že kým sa v úradnom prípise uprednostňuje kancelarizmus *dostaviť sa* pred slovesom *prísť* ako štylisticky neutrálnym prvkom, slovesá *dôjsť*, *dovaliť sa*, *doterigať sa* takýto kontex vôbec nepripúšťa. Najmä výrazne expresívne slová typu *dovaliť sa* možno použiť iba v súkromnom styku alebo v slangovom vyjadrovaní. (Porovnaj v úradnom prípise: *Žiadame Vás, aby ste... zaskočili...* a v rozhovore priateľiek: *Zuzka, dostavte sa k nám na kus reči.*)

Vzťah medzi slohovým významom slova a kontextom môže byť ešte zložitejší a zaujímavejší. Opäť si túto myšlienku osvetlíme konkrétno, a to na prvých dvoch členoch synonymického radu *žrať* — *jesť* — *papať* — *papinkať* atď. Slová *žrať* a *jesť* sa zo slohového hľadiska výrazne odlišujú, stoja na opačnom póle. Slovo *jesť* je základným, neutrálnym, relatívne bezpríznačným členom synonymického radu, kým slovo *žrať* je jeho výrazne expresívny variant. Tým je podmienené aj ich uplatnenie v kontexte.

Ako nociónálne pomenovanie má slovo *jesť* iba čistú pomenovaciú funkciu, nesie iba „holý“ vecný význam. Keďže takéto pomenovania tvoria základnú vrstvu lexikálnych prostriedkov vo všetkých jazykových prejavoch, možno ich použiť v akomkoľvek kontexte. Nociónálne slová totiž tvoria bezpríznačové pozadie, na ktorom sa kontrastne

exponuje slohová hodnota expresívnych pomenovaní, prostredníctvom ktorých môže podávateľ okrem komunikovaného obsahu vyjadriť aj svoj postoj, charakterizovať seba, svoju osobnosť, alebo môže nad objektívny obsah komunikácie dostať svoje subjektívne hodnotenie, a tak vysloviť vlastný výklad skutočností, prípadne i svoj vzťah k prijímateľovi.

Aj slovo *žrať* ako výrazne expresívne pomenovanie (s nádychom vulgárnosti) je prostriedkom na vyjadrenie záporného hodnotenia. V texte sa expresívna zložka jeho významu, ktorá akoby sa uplatňovala na úkor nociónálnej zložky, pociťuje ako subjektívne gesto podávateľa. Zreteľne sa to ukáže v konkrétnom texte:

— Človeče, to svinstvo chytilo kôru. Ako ja k tomu prídem, aby som to žral. No dobrú chuť, — prisadol k Lukanovi.

— Spoločne, chacha.

Kľako začal jest.

(R. Jašík, *Mŕtvi nespievajú*)

Toto základné slohové zaradenie štylistických synonym *jest'* a *žrať* sa však môže aj obrátiť. Môžeme si to overiť vo dvoch nasledujúcich výpovediach: *Mohol by si už dať sviniam jest'*. — *Mohol by si už dať sviniam žrať*.

V tomto prípade si jazykový aj mimojazykový kontext žiada použitie slovesa *žrať*. Pritom je dôležité, že vo svojom, primeranom kontexte sloveso *žrať* stráca tvarovú (hláskovú) nápadnosť, jeho expresívna zložka sa prestáva pociťovať ako subjektívne gesto podávateľa; slovo *žrať* sa tu exponuje iba nociónálnou zložkou svojho významu. Kontext (výpoveď) ako celok je vecný, neexpresívny. Práve naopak, slovo *jest'*, ktoré je svojou podstatou neexpresívne, nociónálne pomenovanie, sa v ňom prehodnocuje na príznakový, a teda nevhodný prostriedok.

Keďže slohová norma nie je taká striktná ako jazyková (gramatická) norma, i jej porušovanie je niekedy „skrytejšie“, podávateľ si ho dakedy ani neuvedomuje. To však neznamená, že nejde o chybu. Napr. nie vždy sa dostatočne uvedomuje slohový rozdiel medzi slovami (synonymami) takého typu, ako je hovorové slovo *štátnica* a združené pomenovanie *štátna záverečná skúška*. V praxi potom pozorujeme, že slovo *štátnica* ako ekonomickejší výraz sa používa nielen v bežnom jazykovom styku, ale preniká i do verejných jazykových prejavov, ba aj do písaných textov. Lenže najmä v písaných textoch ide o nefunkčné narušenie vzťahu medzi slovom a kontextom, o porušovanie slohovej normy.

Ako vidno, vzťah medzi slovom a kontextom je dynamický a variabilný. A teda štylizačná činnosť v rovine lexiky je v podstatnej miere spoznávanie a rešpektovanie jemného vzťahového mechanizmu

medzi potenciálnymi možnosťami, ktoré slovo má ako člen synonymického radu, a kontextom, v ktorom sa tieto sémantické a slohové možnosti diferencovane realizujú. To isté slovo môže mať v odlišných kontextoch odlišnú slohovú hodnotu, pričom sa môže špecifikovať i jeho vecný význam (najmä pri viacvýznamových pomenovaniach). Vo svojom domovskom prostredí nestrháva na seba pozornosť, „nenápadne“ sa zúčastňuje na budovaní štýlovej tváre prejavu. Ak ho však preniesieme do iného, nebežného kontextu, stáva sa nápadným, exponuje sa svojím špecifickým, „novým“ slohovým zafarbením, a tak spoluvytvára osobitné (humorné a pod.) ladenie kontextu. Nerešpektovaním týchto súvislostí sa porušuje slohová alebo aj jazyková norma.

*Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica*

Využitie jazykových prostriedkov pri výstavbe textu

EUGÉNIA BAJZÍKOVÁ

V Kultúre slova [10, 1976, s. 65—67] sme už písali o pojme *výstavba textu* a vysvetlili sme ho ako spôsob nadväznosti, resp. konexie medzi základnými jednotkami textu. Výstavbu textu sme sledovali na krátkom útvare z publicistického štýlu. To, ako sa jazyková výstavba môže realizovať v umeleckom texte, budeme sledovať v básni Vojtecha Miháliku *Dievča nad vodou* (zo zbierky *Prebúdzanie*, Mladé letá 1969).

1. *Dievča nad vodou*

2. *Vodička, voda čierna,
no čistá nad krištál,*
3. *ta do Komárna ber ma*
4. *a utop aj môj žiaľ:*
5. *ach bola som mu verná*
6. *a on ma oklamal.*

7. *Kam by ťa prúd môj niesol?*
8. *Tvoj život nechcem ja.*
9. *Keď prejdem temným lesom,
kde strašia zjavenia,
už čistá veru nie som.*
10. *Som plačom skalená.*

11. *Vodička, voda mútna,*
12. *a či ja čistá som?*
13. *Do besných vírov skrút ma,*
14. *ber svetlo mojím snom,
keď vedel zabudnúť ma
s tým, čo mám pod srdcom.*

15. *Nie, 16. môj prúd nestrhne ťa.
Aj kalným zrakom zriem,
že čistá si a svätá,*
17. *údelom ti je zem,*
18. *zroď, 19. polož na ňu dieťa*
20. *a viac už nechod sem.*

Celú báseň sme rozdelili na 20 základných jednotiek, ktoré sa nestotožňujú so syntaktickými konštrukciami, ani s veršami, ale sú vy-

medzené na základe úplnosti z hľadiska komunikačnej intencie, komunikatívneho zámeru (E. Bajzíkova, 1977, s. 157—165).

K základným jazykovým prostriedkom konexie, nazývaným konektormi, patria v texte zámená. Ich odkazovaciu (deiktickú) funkciu v úlohe textových synonym autor využíva v značnej miere. Zámená nadväzujú na pomenovanie z prvej textovej jednotky, ktorou je nadpis *Dievča nad vodou: ber ma, môj žiaľ, tvoj život nestrhne ťa*, a na pomenovanie *voda: prúd môj, nechcem ja*. Tieto zámená sa realizujú vo fiktívnom dialógu, ktorý je vyznačený aj graficky (odlišným typom písma). V skutočnosti je to vnútorný dialóg dievčata.

Zámená použité v básni však nenadväzujú len na pomenovania vnútri textu, ale pri niektorých nadväzovanie smeruje mimo textu. K nim patria osobné zámená *on, mu*. Svojou tvarovou stránkou signalizujú v texte nevyjadrené, ale predpokladané pomenovanie *chlapec, muž*. Tieto gramatické prostriedky slúžia na vyjadrenie síce nepomenovanej, ale existujúcej osoby. Autor ich použil na vyjadrenie príčiny konania dievčata.

Uvedené zámená sa používajú, resp. spolupôsobia pri vytváraní celého textu. Aby sa vyzdvihla ich funkčnosť z hľadiska štruktúry celého textu, uvedieme príklad, keď sa zámeno používa len z hľadiska gramatickej organizovanosti jednotiek textu nasledujúcich za sebou: *údelom ti je zem, // zrod, polož na ňu dieťa*. V tomto prípade zámený tvar *na ňu* odkazuje len na predchádzajúce pomenovanie *zem*.

Odkazovacím prostriedkom so širším významom je príslovkové zámeno *sem*, ktoré vlastne odkazuje na celý predchádzajúci text. Zastupuje pomenovanie miesta, kde sa dej básne odohráva: pri vode, konkrétne pri Dunaji (*ta do Komárna ber ma*).

V texte básne sa funkčne a s prehľadom pre percipienta (príjimateľa) využíva gramatická kategória zhody. Ide predovšetkým o osobné prípony slovík: *bola, som, vedel, polož* a pádové prípony prídavných mien: *čistá, skalená, svätá* v tých prípadoch, keď nadradené pomenovanie (*dievča, voda*) nie je vyjadrené. Pri slovesných tvaroch v mužskom rode opäť ide o mimotextové nadväzovanie ako pri zámene *on*.

Pri používaní gramatických prípon vzťahujúcich sa na pomenovanie *dievča* vzniká osobitosť z hľadiska gramatickej stavby, keď sa konektory tvarovo nezhodujú s pomenovaním, na ktoré odkazujú. K substantívu *dievča* v strednom rode sú totiž priradené prídavné mená alebo slovesné tvary v ženskom rode: *bola, čistá, verná* (namiesto *bolo, čisté, verné*). Tento jav hodnotíme ako štylistické využitie gramatického tvaru, pri ktorom sa využíva možný posun od pomenovania *dievča* k pomenovaniu *žena*. Tento jazykový prostriedok slúži aj tematickej výstavbe textu a iste aj autorskému zámeru.

Uvedené jazykové prostriedky v úlohe nadväzovacích prostriedkov boli opakovacími konektormi, pri ktorých sa opakovanie realizovalo zámenami (deiktickým prostriedkom) alebo gramatickými príponami slov. K výstavbovým prostriedkom patria aj jazykové prostriedky z lexikálnej roviny. Najpoužívanejším konektorom býva doslovné opakovanie. V básni sa opakuje *voda*, *vodička* (so štylistickým posunom) v dvoch slohách vo funkcii oslovenia. Je to prostriedok pri nadväzovaní „dialógu“ medzi dievčaťom a vodou. Z jazykového hľadiska je to typický dialogický konektor. Iným typom opakovania je opakovanie slova *čistá* (*čistá nad krištál, už čistá veru nie som, a či ja čistá som? že čistá si a svätá*), ktoré sa striedavo vzťahuje na pomenovanie dievča a *voda*. Je to funkčné využitie opakovania nielen z hľadiska jazykovej výstavby.

Synonymické opakovanie ako prostriedok konexie prináša do textu okrem výstavbovej funkcie aj nejakú novú informáciu. Takým je synonymické opakovanie *voda* — *prúd*, ktoré má úlohu zvýrazniť ten fakt, že nejde o pokojnú vodu. Preto synonymum *prúd* pôsobí kontrastne so slovom *voda* a hlavne s deminutívom *vodička*. Tento kontrast ešte zintenzívňuje ďalšie spojenie v úlohe nadväzovania *besné víry*. Toto opakovanie prechádza až do podoby antonymického opakovania. Antonymické opakovanie patrí k výrazným prostriedkom nadväzovania v celom tomto básnickom texte. Je to využívanie pomenovaní *čistá*, *svätá* oproti *skalená*, *mútna*. Na týchto protikladoch je postavená celá výstavba básne z hľadiska lexiky. A keby sme šli za hranice sledovania jazykovej výstavby, videli by sme, že aj riešenie protikladu z hľadiska napätia (tenzie) a uvoľnenia (detenzie) v básni, teda to, čo utvára čitateľský zážitok z básne, je tiež postavené na opozícií.

K jazykovým prostriedkom nadväznosti patria aj častice. Pri tomto prostriedku nejde o opakovanie, ale o pripájanie nasledujúcej jednotky textu na predchádzajúcu jednotku alebo na viaceré predchádzajúce jednotky. V rozoberanom texte na základe významového vzťahu k predchádzajúcej textovej jednotke ide o nadväzovanie so zlučovacím významom: *a utop môj žiaľ // a viac už nechod' sem* alebo o iné nadväzovacie vzťahy: *a on ma oklamal. // Aj kalným zrakom zriem*. Častice spolupôsobia svojou pripájacou funkciou pri výstavbe textu a smerujú ho.

Uvedený rozbor výstavby básne z hľadiska využitia jazykových prostriedkov vo funkcii konektorov textu mal ukázať možnosti využitia a využívania niektorých jazykových prostriedkov pri tvorení textov. Ukázalo sa, že tieto jazykové prostriedky boli pri jazykovej výstavbe textu využité funkčne. Jazykové prostriedky použité v básni vo fiktívnom umeleckom dialógu ako konektory sú prostriedkami

dialógu aj pri bežnej komunikácii (oslovenie, zámena, príslovkové zámená, odkazovanie na mimojazykovú situáciu a pod.), preto konštatujeme, že autor v tejto básni, patriacej do jeho ranej ľúbostnej lyriky, umelecky veľmi pôsobivo a verne stvárnil istý moment z objektívnej reality. A z jazykového aspektu funkčne osobitne využil jazykové prostriedky.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Zbližovanie vzorov *chlap* a *hrdina*

LADISLAV DVONČ

1. Mená osôb mužského rodu (všeobecné aj vlastné mená) sa v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru *chlap* alebo podľa vzoru *hrdina*. V gramatických príručkách sa uvádza, že podľa vzoru *chlap* sa skloňujú osobné mužské podstatné mená zakončené v nominatíve singuláru na hocakú spoluhlásku alebo na samohlásku -o, podľa vzoru *hrdina* zasa všeobecné a vlastné mužské osobné podst. mená zakončené v nom. sg. na samohlásku -a. V jednotnom čísle patria do vzoru *chlap* aj mužské zvieracie podstatné mená (v množnom čísle sa skloňujú podľa vzoru *dub* alebo *strôj*).

2.1. Pohľad na skloňovanie substantív podľa vzoru *chlap* a podľa vzoru *hrdina* ukazuje, že tieto dva vzory sú blízke. Ukazujú na to základné pádové prípony pri substantívach jedného aj druhého vzoru: *chlap*-ø, -a, -ovi, -a, -ovi, -om, -i, -ov, -om, -ov, -och, -mi; *hrdin*-a, -u, -ovi, -u, -ovi, -om, -ovia, -ov, -om, -ov, -och, -ami

2.2. Táto blízkosť sa ukazuje ešte väčšia, keď vezmeme do úvahy aj ďalšie pádové prípony, ktoré sa vyskytujú v niektorých pádoch popri základných pádových príponách. V nom. plurálu je pri substantívach vzoru *chlap* popri prípone -i aj prípona -ovia, ktorá je základnou pádovou príponou pri subst. vzoru *hrdina*, opačne zas pri subst. vzoru *hrdina* je v nom. pl. popri prípone -ovia aj prípona -i, ktorá je zasa základnou pádovou príponou v nom. pl. substantív vzoru *chlap*, podobne v inštr. pl. je pri subst. vzoru *chlap* základná pádová prípona -mi a popri nej prípona -ami a pri vzore *hrdina* je zas v tom istom páde základnou pádovou príponou -ami a popri nej sa v niektorých osobitných prípadoch používa prípona -mi. Ak je tu teda nejaká pádová prípona základná pri jednom vzore, potom je druhotnou pri druhom vzore.

3.1. Substantíva vzoru *chlap* patrili pôvodne z hľadiska skloňovania

k viacerým odlišným typom skloňovania podľa zakončenia tvarotvorného základu (kmeňa). Väčšinou ide o pôvodné tvrdé mužské o-kmene (napr. *rabъ*), mäkké mužské o-kmene čiže jo-kmene (napr. *možъ*), zriedkavejšie u-kmene (napr. *synъ*), i-kmene (napr. *gostъ*), ba dokonca aj ja-kmene (napr. *zbrojnoša*, dnes *zbrojnoš*). V neskoršom vývine sa o-kmeňové a jo-kmeňové substantíva miešali s u-kmeňovými substantívami a im sa prispôbovali aj iné pomenovania mužských osôb patriace pôvodne k i-kmeňom alebo ja-kmeňom. Výrazný je pritom napr. vplyv u-kmeňov v dat. a lok. sg. Pri o-kmeňových a jo-kmeňových substantívach bola v týchto pádoch prípona *-u* (*rabъ* — *rabu*, *možъ* — *možu*), pri i-kmeňoch prípona *-i* (*gostъ* — *gosti*), podobne prípona *-i* bola aj pri mäkkých mužských ja-kmeňoch, ku ktorým patrilo napr. subst. *zbrojnoša* (*zbrojnoša* — *zbrojnoši*), pri u-kmeňoch bola prípona *-ovi* (*synъ* — *synovi*) a tá sa neskôr rozšírila pri všetkých uvedených slovách. Takto sa s využitím pôvodných pádových prípon o-kmeňových, jo-kmeňových a u-kmeňových substantív sformovalo nové skloňovanie, ktoré predstavuje dnešný vzor *chlap* (podrobnejšie pozri Stanislav, 1953, s. 38—214).

3.2. Do vzoru *hrdina* patria pôvodné tvrdé mužské a-kmene a mäkké mužské ja-kmene, ktoré si zachovali zakončenie na *-a* (napr. *sluha*, *starosta*, *bača*). Pôvodne to boli vlastne podst. mená ženského rodu rovnako ako ženské podst. mená na *-a*; na základe svojho významu (ako označenia mužských osôb) sa však stali podst. menami muž. rodu. Skloňovanie muž. a-kmeňov a ja-kmeňov bolo zhodné so skloňovaním žen. a-kmeňov a ja-kmeňov, neskôr pod vplyvom pádového rodu tieto substantíva preberali pádové prípony od o-kmeňov a jo-kmeňov a cez ne od u-kmeňov (Stanislav, op. cit., s. 163). Skloňovanie pomenovaní muž. osôb na *-a* sa takto do značnej miery priblížilo ku skloňovaniu ostatných pomenovaní mužských osôb, a to v jednotnom aj v množnom čísle. Možno tu hovoriť o prvej etape zbližovania skloňovania podst. mien muž. rodu označujúcich osoby a patriacich do vzorov *chlap* a *hrdina*.

4. Zbližovanie skloňovania podst. mien vzoru *chlap* a *hrdina* možno pozorovať nielen v staršom vývinovom období slovenského jazyka (v začiatkoch jeho formovania sa), ale aj v novšom, súčasnom vývinovom období, čo ukážeme na vývine v spisovnej slovenčine.

4.1. Pri skloňovaní mužských priezvisk na *-o* možno v jednotnom čísle (ide tu o gen. a akuz. sg.) pozorovať jednosmerný vývin. Od skloňovania podľa vzoru *hrdina* prechádzajú tieto slová ku skloňovaniu podľa vzoru *chlap* (Dvonč, 1977, s. 48).

4.2. V nom. pl. subst. vzoru *chlap* sa vyskytujú prípony *-i*, *-ovia* a *-ia*. Pádová prípona *-i* sa v gramatickej literatúre bežne označuje ako základná, najzvyčajnejšia alebo zvyčajná. Dôležité je pritom kon-

štatovať, že používanie prípony *-i* sa čoraz viac rozširuje, že je to produktívna prípona, čo znamená, že charakter tejto prípony ako základnej sa stále viac zvyrazňuje. Prípona *-i* sa posilňuje na úkor prípon *-ovia* a *-ia*, najmä však na úkor prípony *-ia*. V staršej spisovnej slovenčine sa pádová prípona *-ia* používala vo väčšom rozsahu. Bola napr. nielen pri slovách odvodených príponou *-teľ* alebo *-an*, ako je to v dnešnej spisovnej slovenčine, ale aj pri slovách na *-ič* a niektorých ďalších, napr. *pohonič* — *pohoničia*, *vodič* — *vdíčia*, *učeň* — *učnia*, *muž* — *mužia*, *zať* — *zatia*). Dnes je tu vo väčšine prípadov prípona *-i*. Podstatné obmedzenie používania prípony *-ia* a jej nahrádzanie príponou *-i* znamená už vlastne isté priblíženie subst. vzoru *chlap* k subst. vzoru *hrdina*, pri ktorom sa táto prípona nevyskytuje. Pádová prípona *-i* sa uplatňuje čoraz viac aj na úkor prípony *-ovia*, napr. pri menách príslušníkov národov, pri podst. menách na *-gráf*, *-nóm* a pod. (Dvonč 1958, s. 79—81). Tu by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že subst. vzoru *chlap* sa takto skôr vzdáfuje od subst. vzoru *hrdina*, pri ktorých v nom. pl. je základnou práve prípona *-ovia*. Tento vývin v nom. pl. subst. vzoru *chlap* je však v zhode s vývinom pri subst. vzoru *hrdina*. Vo vývine skloňovania podst. mien vzoru *hrdina* pozorujeme totiž čoraz väčšie uplatňovanie sa pádovej prípony *-i* namiesto *-ovia*. Prípona *-i* sa postupne uplatnila v nom. pl. niektorých slov cudzieho pôvodu, napr. *fotografista* — *fotografisti*, *apostata* — *apostati*, novšie sa táto prípona stále viac uplatňuje pri domácich slovách so slovotvornou príponou *-ca*, napr. *záujemca* — *zájemcovia* /*záujemci* (Dvonč, 1978).

4.3. Zbliženie obidvoch vzorov pozorujeme aj v inštr. pl. V starších gramatických príručkách sa v tomto páde spomínala pri subst. vzoru *hrdina* iba prípona *-ami*. Podrobnejší rozbor ukázal, že sa tu v istých prípadoch používa namiesto prípony *-ami* prípona, resp. variant *-mi*, napr. *poeta* — *poetmi*, *apostata* — *apostatmi* (Dvonč, 1949, s. 102—103). Prípona *-mi*, ako sme už vyššie uviedli, je základnou pádovou príponou pri subst. vzoru *chlap*. Touto zmenou sa vzor *hrdina* viac priblížil k vzoru *chlap*.

5. Celkove sa ukazuje, že skloňovanie subst. vzoru *chlap* a subst. vzoru *hrdina* sa stále viac zblížuje. Prvú etapu v tomto procese vzájomného zblížovania predstavuje začiatkové vývinové štádium nášho jazyka, keď sa skloňovanie podst. mien patriacich dnes do vzoru *hrdina* priblížilo ku skloňovaniu subst. patriacich dnes do vzoru *chlap* v jednotnom aj v množnom čísle. Druhú etapu tohto vývinového procesu predstavuje súčasný jazyk, v ktorom sa tieto dva vzory zblížujú predovšetkým v množnom čísle (v nom. a inštr. pl.). Vzor *chlap* sa so vzorom *hrdina* zblížuje obmedzovaním pádovej prípony *-ia* v nom. pl. (pri subst. vzoru *hrdina* sa táto prípona nevyskytuje, a tak odpadá

jeden rozdiel medzi obidvoma vzormi]. Vzor *chlap* však od vzoru *hrdina* nepreberá nijakú príponu. Aktívnejší pri tomto zbližovaní je vzor *hrdina*, pri ktorom sa jednak prevzala pádová prípona *-i* z nom. pl. subst. vzoru *chlap*, jednak sa od subst. vzoru *chlap* dostala k subst. vzoru *hrdina* aj prípona *-mi* v inštr. pl. Okrem toho v jednotnom čísle domáce priezviská na *-o* sa čoraz viac používajú s príponami *-a* v gen. a akuz. sg., a nie s príponami *-u* v tých istých pádoch, ba dokonca niektoré takéto priezviská sa používajú už iba s príponami *-a*, takže patria do vzoru *chlap*. Proces zbližovania vzorov *chlap* a *hrdina* zasahuje predovšetkým oblasť cudzích slov, pri domácich slovách je pomalší, ale začína sa prejavovať aj tu (porov. slová na *-ca*). Ak berieme do úvahy „iniciatívnejšie“ postavenie vzoru *hrdina*, potom nemožno hovoriť ani tak o zbližovaní vzorov *chlap* a *hrdina* ako skôr o približovaní vzoru *hrdina* k vzoru *chlap*, o prechode subst. vzoru *hrdina* ku skloňovaniu podľa vzoru *chlap*.

6. Zbliženie substantív vzoru *chlap* a *hrdina* dosiahlo dnes taký stupeň, že sa začína uplatňovať náhľad, že pri muž. osobných podst. menách zakončených na spoluhlásku alebo na samohlásky *-o* alebo *-a* nejde o dva osobitné vzory (dve osobitné skupiny podst. mien s odlišným skloňovaním), ale o jeden vzor (jednu skupinu s rovnakým, resp. takmer rovnakým skloňovaním). Takýto náhľad vyslovil Š. Peciar (1950, s. 17) po spomínanom zistení, že pri subst. vzoru *hrdina* sa v inštr. pl. popri prípone *-ami* používa aj prípona *-mi*. Všetky uvedené slová zaraďuje do spoločného vzoru *chlap*. B. Letz (1950, s. 248) tiež uvádza iba vzor *chlap*, pričom v jeho rámci vyčleňuje slová na *-a* ako osobitný „typ“, teda akýsi podvzor (v konečnom dôsledku vlastne zase osobitný vzor). V novších gramatických príručkách (napr. v Morfológii slovenského jazyka, 1966) sa naďalej vydeľujú dva osobitné vzory *chlap* a *hrdina*. Zrejme sa tu vychádza zo zásadného rozdielu medzi skloňovaním slov vzoru *chlap* a skloňovaním vzoru *hrdina* v gen. a akuz. sg. (pri subst. vzoru *chlap* je tu *-a*, pri subst. vzoru *hrdina* *-u*), pôsobí tu však akiste v značnej miere aj gramatická tradícia. Návor o existencii jedného gramatického vzoru *chlap* (do ktorého patrí skloňovanie všetkých muž. živ. podst. mien zakončených na spoluhlásku alebo na samohlásky *-o* a *-a*) by bol azda prijateľnejší skôr z hľadiska vedeckej gramatiky, z hľadiska školskej alebo praktickej gramatiky sa ukazuje výhodnejšie naďalej hovoriť o dvoch osobitných vzoroch *chlap* a *hrdina*.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Skloňovanie substantív typu sluha. Slovo a tvar, 3, 1949, s. 102—103.

DVONČ, L.: Zo štúdia slovenského tvaroslovía. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 65—94.

DVONČ, L.: Skloňovanie mužských priezvisk na -o v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, 11, 1977, s. 45—49.

DVONČ, L.: Nom. pl. substantív vzoru hrdina. Slovenská reč, 43, 1978, s. 228—233.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 583 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PECIAR, Š.: O skloňovaní životných podstatných mien muž. rodu. Slovo a tvar, 4, 1950, s. 17—19.

Pôvod miestnych názvov Bošany a Topoľčany

VLADO UHLÁR

Vo *Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku I—III* (Bratislava, Veda 1977—1978), kde sú všetky miestne názvy, po prvý raz slovenská verejnosť dostáva mnohé cenné informácie o každej obci a meste. Hoci stručne a veľmi úsporne, v tomto významnom diele Encyklopedického ústavu Slovenskej akadémie vied, sú poučenia o prírodných pomeroch, histórii, národopise, kultúre, revolučných tradíciách, zamestnaní, počte obyvateľstva od r. 1869, a to na základe súčasného vedeckého bádania a poznania. Viacerí kultúrni pracovníci z vidieka by boli bývali veľmi radi, keby boli našli aj poučenie o pôvode názvu obcí, v ktorých pracujú, lebo o to je vždy veľký záujem. Z takýchto podnetov, na dopyty učiteľov z Bošian a Topoľčan, vznikol aj tento príspevok.

Stredné a horné Ponitrie je klasickou oblasťou s veľkým rozšírením miestnych názvov typu *Topoľčany*, utvorených slovotvornou príponou *-any*. Takéto názvy patria k najstarším miestnym názvom a ich hustota v Ponitří a v Požitaví, kde je ich vyše 40 (takmer obdobné rozšírenie je na východnom Slovensku v údolí Torysy), podáva výrazné svedectvo, že tu máme do činenia s prastarým slovenským sídelným územím.

Miestne názvy na *-any* boli iba menami obyvateľov, nazývaných od ľudí susedných osád podľa prírodného prostredia, v ktorom žili. Napr.

topoľania, *topoľčania* boli obyvateľmi miesta, ktoré bolo charakteristické nezvyčajným porastom topoľov. V našom prípade treba predpokladať azda nejaký blízky háj *Topoľok* (porov. *Šípok* a *Cerok* pri Veľkých Uherciach), podľa neho boli obyvatelia *topoľčania* a vývinom sa z frekventovaného 4. pádu *viďim topoľčany* (vo význame „topoľčanov“) toponymizoval a ustálil miestny názov *Topoľčany* (terajšie obyv. meno je *Topoľčanec*, *Topoľčianka*, príď. meno *topoľčiansky*). Názov *Topoľany* je na východnom Slovensku, na Morave pri Olomouci a pri Vyškove, ba i v Poľsku. Názov podľa *topoľok*, príp. *topolec* je v Juhoslávii a v Bulharsku (*Topoľčany*), kým v Požitaví za obdobných prírodných sídelných pomerov diferenciáciou zovšeobecnel názov *Topoľčianky* (zdrobnenina na označenie menšej osady). V Topoľčanoch je archeologicky doložené osídlenie z obdobia Veľkej Moravy a nadväzne v 10.—12. storočí. Pôvodná príslušnosť k fare nitrianskeho kostola sv. Martina pod Zoborom je nadovšetko výrečným svedectvom starobylosti, nepochybne dokladá stav z 11. storočia.

V Ponitří z mnohých dedín s názvami utvorenými príponou *-any* spomenieme *Orešany*, *Borčany*, *Podlužany*, *Solčany*, *Preselany*, *Brodzany* (pri brode cez močiare), *Vysočany*, *Rajčany*, *Chlebany*, *Rybany*. Jedna osada s názvom tohto typu si priam podáva ruku s druhou, napr. *Skačany*, *Kršteňany*, *Oslany*, *Čereňany*, *Bystričany*, *Kostoľany* a vyššie *Kocurany*, *Lazany*, *Brezany*.

Pri takejto hustote miestnych názvov tohto typu ani neprekvapuje, že výnimočne vznikali takéto názvy na *-any* (príp. *-ovany*) aj z osobných mien; pre ne boli typické tzv. patronymické názvy (podľa osobného mena otca) so slovotvornou príponou *-ice*, *-ovce* (*-ovice*), napr. *Bielice*, *Nedanovce* (*Petrovice*). Na východnom Slovensku podľa patronimii (podľa zasvätenia kostola) vznikli miestne názvy *Margecany* (*Margita*), *Michalany* (*Michal*), *Petrovany* (*Peter*), *Pavľany* (*Pavol*), *Roškovany* (*Roško*, *Rochus*), *Tročany* (pôv. *Trojičany*, *trojica*). Na západnom Slovensku sú *Bučany* z osob. mena *Buda* (r. 1268 *Buda*, 1330 *Buchan*). Jednou z najstarších obcí tohto typu v Ponitří sú *Šimonovany* (podľa osob. mena *Šimon*; teraz je to iba miestna časť mesta *Partizánske*, pôv. v r. 1938—1945 *Baťovany*), ale azda takého pôvodu sú aj *Chrabrany* (osob. meno *Chrabor* je doložené) a *Borčany* (bolo aj osob. meno *Borko*, *Borislav*). Z osobného mena *Chynoran* J. Stanislav (Odkryté mená slovenských miest a dedín, 1947) odvodzuje miestny názov *Chynorany*, hoci sa dá myslieť aj na osobné meno *Chynor* (ináč nedoložené). Osobné meno hľadáme aj v miestnom názve *Bošany*.

Staré slovenské osídlenie sa v Bošanoch dokladá sídliskom z čias Veľkej Moravy a zisteným kostrovým pohrebiskom z tohto i nasledujúceho storočia. Historické doklady sú jednoznačné a zhodné. Už r. 1183 sa dokladá obec *Bossan*, r. 1277 bolo dvoje *Bošian*, r. 1376 *Kys-*

bassan (maď.) čiže *Malé Bošany*, r. 1411 *Nogbassan* (maď.) čiže *Veľké Bošany*, ale za prvej ČSR už boli zasa len jedny *Bošany* (úradne); sú dobre známe už od r. 1866, keď v dedine vznikla najväčšia garbiareň v celom Uhorsku.

J. Spal, známy bádateľ v oblasti miestnych názvov (Místní jména obyvateľská zakončená na *-any*, 1958), zaradil miestne názvy *Chynorany* aj *Bošany* medzi názvy nejasného pôvodu. K názvu *Bošany* však pripojil poznámku, či azda tento názov nemá pôvod v prídavnom mene *bosý*. Takáto motivácia pôvodu názvu sa ako ľudová etymológia uvádza aj pre obec *Bošácu* (vraj tam bol pôvodne kláštor s kostolíkom akýchsi mníchov „bosákov“; porov. citát z rukopisu J. E. Holubyho v štúdiu J. Kútnika O pôvode pútnika Svorada. Nové obzory, 11, 1969, pozn. 467 na s. 110). Vznik názvu *Bošany* je však takýmto spôsobom celkom nepravdepodobný (*bosí ľudia* — *bošania* — *bošany?*). Naivná je aj etymológia, ktorá spájala názov dediny s bašami podľa neskorších zápisov (*Bassan*; pôv. r. 1183 *Bossan*, r. 1277 *terra Bosan*, *terra similiter Bosan*); turecká hodnosť *baša* je u nás známa až v 16. storočí.

Z uvedených príčin predpokladáme, že výnimočne aj *Bošany* majú názov odvodený z osobného mena *Boš*. Osobné meno *Boš* je hypokoristická podoba (zdrobnenina) od mena *Bohuslav*, *Bohuš*, prípadne iného osobného mena so začiatočnou slabikou *Bo-* (*Boleslav*, *Bolerad*, *Bohumír*, *Borislav*, *Borihnev*, *Borivoj*). Takéto skrátené tvary pomocou prípony *-š* sú napr. v osobnom mene *Staš* [zo *Stanislav*], *Koš* a *Koša* [z *Kojislav*, *Kojata*, *Kolimír*, *Kojan*, *Kochan*], *Stoš* [porov. osadu *Stošice* pri Lipt. Mikuláši, azda zo *Stojihnev*, *Stojslav*], *Vrš* [z *Vratislav*, *Vrchoslav*, *Vrtežir*].

Možno pripomenúť, že z osobného mena *Boš*, *Bohuš* je na Morave miestny názov *Bošovice*, doložený r. 1131 ako *Bogusouici*, r. 1373 *Boschouicz*; v Čechách sú *Bošovice*, dva razy *Bošice*, tri razy *Bošov* a dva razy *Bošín*, v Poľsku *Boszczynek*. Čiastočne iné pomery na Slovensku možno pochopiť.

Podľa nášho výkladu *Bošany* sú miestny názov „čeľade, ľudí, rodiny Bošovej“. Model mnohých susedných názvov osád na *-any*, najmä *Topoľčian* pôsobil pri analogickom tvorení názvu *Bošian* z osobného mena, hoci slovotvornou príponou *-any* sa systémovo tvorili miestne obyvateľské názvy predovšetkým podľa prírodného prostredia (porast, zloženie a ráz zeme, rastlinstvo, živočíšstvo), v ktorom sa obyvateľstvo trvale osadilo.

Poznámka. Podobne názov obce *Bošáca* (doložený je až r. 1380) pokladáme za odvodený z osobného mena *Boš*, rozvitého ďalšou hypokoristickou príponou *-ata* [z pôv. *-ęta*, porov. *Mařata*, *Buřata*, *Kojata*, *Hroznata*, *Třebata*, *Dařata*, *Merata*]. Ide o starobylý tvar privlastňovacieho prídavného mena utvorený

príponou -ľ, -ľä, -je: Bošat-ľä ves > Bošaca (t-ľ>c). Zdlženie a>ä možno vysvetliť pôsobením analógie tvarov prídavných mien na -áci (jedáca lyžica, oráca zem, trváca práca, struháca stolica, vrzgáca čížmy, beráca varecha, rukováca mašina, ťaháca hrozno), hojných aj v západoslovenskom nárečí, do ktorého patrí aj obec Bošaca.

Ružomberok, 5. apríla č. 1

ROZLIČNOSTI

Skloňovanie bulharských vlastných mien Šumen, Dimitar a pod.

V súvislosti s rozvíjajúcimi sa stykmi so spriatelovým Bulharskom vynárajú sa problémy, ako treba skloňovať niektoré bulharské vlastné mená. Uvedieme niektoré príklady.

Zo zemepisných názvov sú pochybnosti pri skloňovaní mien *Šumen* a *Pleven*. Slovo *šumen* ako prídavné meno značí v bulharčine „hlučný, rušný“ a v ženskom rode má podobu *šumna*, t. j. bez pohyblivého *e*. Preto aj vo vlastnom mene (názve mesta) sa v slovenčine niekedy pri skloňovaní *e* vynecháva. Tak bolo aj v staršom jazyku. Napr. v *Šumne* (Slovenské pohľady, 1894, s. 503). V hovorenej reči sa však vyskytujú aj formy *v Šumene*, *zo Šumenu*. Podobne aj v názve *Pleven* niektorí používatelia, najmä odborníci, ktorí sa bližšie zaoberajú Bulharskom a bulharskou kultúrou, pri skloňovaní *e* vypúšťajú. Hovorí napr. *z Plevna*, *v Plevne* a pod., ale základný tvar ponechávajú v podobe *Pleven*. Iní používatelia nášho jazyka hovoria zasa *z Plevenu*, *v Plevene*, t. j. upotrebovávajú formy s pevným *e*. V 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka sa uvádza základný tvar v podobe *Plevno* i *Pleven*.

Navrhujeme, aby sa v zhode so súčasnou jazykovou praxou tieto názvy skloňovali tak ako iné cudzie názvy na -en (napr. *Aden*, *Baden*, *Mukden*) bez vypúšťania *e*, t. j. *Šumen*, *zo Šumenu*, *v Šumene*, *Pleven*, *z Plevenu*, *v Plevene* atď. Nie vzhľadom na to, že ide o formy blízke slovenčine a nepocituje sa natoľko cudzosť ako pri predchádzajúcom type (*Aden* a pod.) zemepisných názvov (porov. slovenské tvary *hoden* — *hodna*), možno pripustiť aj také skloňovanie, pri ktorom sa *e* vypúšťa, napr. *Šumen*, *zo Šumna*, *v Šumne*, *Pleven*, *z Plevna*, *v Plevne*. Pri zdomácnenom variante *Plevno* je, pravda, náležité iba skloňovanie *z Plevna*, *v Plevne* a pod.

Aj názov čiernomorského letoviska *Nesebar* (v bulharčine je v písme v postavení po *b* tvrdý *jer*, vo výslovnosti neurčitá tvrdá samohláska.

ktorá sa v slovenčine prepisuje ako *a*, presne *ǎ*) patrí medzi mená s neustálym skloňovaním. Používajú sa formy z *Nesebaru/Nesebru*, v *Nesebare/v Nesebri*. Druhé formy sú zriedkavejšie. Tvrdý *jer* je v bulharčine často na mieste slovenského pohyblivého *e* alebo *o*.

V slove *Nesebar* je však *a*. Tým sa tento názov hláskoslovne adaptoval a zaradil sa medzi iné zemepisné názvy zakončené na *-ar* (napr. *Zavar*, *Mostar*, *Vardar*, *Krasnodar*, *Dakar*, *Zanzibar*), v ktorých je pri skloňovaní *a* pevné (nevypúšťa sa). Pohyblivé *a(ǎ)* je totiž v slovenčine veľmi zriedkavé, napr. *synak* — *synka*, *chrbát* — *chrbta*, a pred spoluhláskou *r* sa vôbec nevyskytuje. Preto je aj skloňovanie typu *Nesebar*, *Nesebru* (podobne ako *Zadar*, *Zadra*) veľmi zriedkavé, ba pociťuje sa ako násilné a návrh na kodifikáciu takéhoto skloňovania (porov. KS, 9, 1975, s. 58) sa stretol s neúspechom. V tomto prípade bude preto dobré ustáliť skloňovanie s pevnou hláskou, t. j. *Nesebar*, z *Nesebaru*, v *Nesebare* a pod.

Aj rodné mená *Dimitar*, *Petar*, *Aleksandar* sa v poslednej slabike píše v bulharčine s tvrdým *jerom*. Skloňovanie typu *Petara*, *Aleksandara* by bolo veľmi nezvyčajné a násilné najmä vzhľadom na to, že aj v slovenčine sa vyskytujú tieto mená a pri skloňovaní sa *e* vypúšťa (*Peter* — *Petra*). Pri mene *Dimitar* sa skôr môžeme stretnúť s formami typu *Dimitara*, t. j. s ponechaním *a*. Aj v týchto prípadoch bude treba jednotne písať všetky tieto bulharské mená tak, že pri skloňovaní sa *a* vypustí. Tak bude nielen *Petar* — *Petra*, *Aleksandar* — *Aleksandra*, ale aj *Dimitar* — *Dimitra*.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Seminár vydavateľstva Slovenský spisovateľ

Vydavateľstvo Slovenský spisovateľ v dňoch 10. a 11. mája 1978 usporiadalo v Harmónii pre svojich zamestnancov vydateľský seminár. V rámci besedy o jazykových otázkach niekoľkých pôvodných a preložených vydaní malo toto pracovné podujatie v prvý deň i jazykovú časť programu.

Úvod do besedy predniesol predpoludňím pracovník jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV dr. Gejza Horák a popoludní bola diskusia na základe vyznačených jazykových prostriedkov zo štrnástich prečítaných kníh. — V úvodných poznámkach do besedy sa naznačilo, že jedným z popudov zaradiť do programu seminára aj jazykovú problematiku boli články o rečovej stránke troch pôvodných diel (Ján Jonáš — *Jedenáste prikázanie*, Vincent Šikula — *Majstri*, Emil Dzvoník — *Zhoreniská*) v časopise Kultúra slova. Potom referent načrtol niektoré vybrané základné pojmy, s ktorými treba

rátat pri jazykovej apretúre vydávaných umeleckých diel: jazykové povedomie, vzdelávanie [vedomosti], ale i svedomie; fondy slovenčiny (čo národný jazyk poskytuje a s čím pracujeme); kodifikovaná jazyková norma a jej tvorivé rozvíjanie; jazyková kritika z hľadiska jazykovej kultúry čitateľa, spoločná povinnosť spolupracovať na ďalšom rozvoji spisovnej slovenčiny.

V popoludňajšej živjej diskusii vystúpilo štrnásť pracovníkov vydavateľstva: J. Medved, V. Hegerová, J. Lackovičová, J. Marušiak, P. Bžochová, L. Rampáková, T. Handzová, V. Baštová, J. Beňo, M. Bartko, V. Kovalčík, J. Vanovič a dvaja vedúci besedy — V. Dudáš, M. Kraus.

Diskutovalo sa jednak všeobecne o vydavateľskej praxi z hľadiska jej účasti na rozvoji spisovnej slovenčiny, jednak o konkrétnych problémoch na základe vyznačených prvkov v týchto novších dielach: (pôvodných) J. Beňo, *Alej lásky*; V. Šikula, *Majstri a Muškát*; E. Dzvonik, *Zhoreniská*; J. Jonáš, *Jedenáste prikázanie*; K. Lazarová, *Vdovské domy*; A. Chudoba, *Hlinené husle*; (preložených) G. Boccaccio — B. Hečko, *Žiaľ pani Plamienky*; F. Tombari — B. Hečko, *Celá Frusaglia*; J. Rytcheu — L. Nogeová, *Inovať na prahu*; G. Semionov — L. Nogeová, *Sladký je tvoj med*; B. Okudžava — V. Hegerová, *Chudák Avrosimov*; J. Nosov — J. Lackovičová, *Dúha*; J. Krelín — F. Kostolanský, *Chirurg*.

Beseda zdôraznila rozvážny tvorivý prístup upravovateľov umeleckých textov vedený ustavičným zreteľom na funkčnosť jazykových prostriedkov. Niekoľkonásobne sa poukázalo na organické zväzovanie jazykového dedičstva zo staršej literatúry (v tom najmä klasiky) s novým prínosom, a to i z pracovných a záujmových okruhov, najmä z mládežníckeho slangu. Upozornilo sa, že v jazykovom dedičstve treba brať do úvahy okrem prechodne odložených prostriedkov i také, čo až teraz dostávajú uplatnenie v umeleckej literatúre; výdatný prínos badať najmä v okruhu krajových expresív a ľudovej frazeológie.

Ukázalo sa, že by bolo vhodné robiť rozboru rečovej stránky nových diel v príslušných redakciách i pravidelnejšie a podľa zacielenia rozboru žiadať o spoluprácu jednotlivých pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Takéto pokračovanie v spolupráci a jej pružné rozvíjanie by bolo užitočné pre obidve inštitúcie, ale najmä v záujme zdravého rozvoja spisovnej slovenčiny.

G. Horák

Spisovný jazyk a jazyková kultúra

Dostala sa nám do rúk ďalšia knižka o problémoch spisovného jazyka a jazykovej kultúry v podobe zborníka s názvom *Spisovný jazyk a jazyková kultúra* (Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978. 112 s.). Zborník je súborom štúdií sovietskych lingvistov, ktoré vybral vedecký redaktor tejto publikácie Ján Horecký. Jednotlivé štúdie zborníka preložili pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Tri príspevky (o kultúre jazyka v ruštine, ukrajinčine a bieloruštine) publikované v tomto zborníku boli už uverejnené v časopise Kultúra slova.

Vydanie zborníka iba potvrdzuje spoločenskú i odbornú naliehavosť odpovedať na isté otázky okolo pojmu *spisovný jazyk* (a jeho fungovania v spoločnosti) a pojmu *jazyková kultúra*, ktorá si stále nástojčivejšie hľadá pevné miesto v sústave jazykovedných disciplín. Keďže obidva okruhy problematiky stoja v centre nášho časopisu, je zborník vybratých článkov podnetným príspevkom i pre čitateľov Kultúry slova.

Zo siedmich štúdií venovaných otázkam spisovného jazyka upútava svojím vyhraneným postojom a teoretickou rozpracovanosťou hneď prvá štúdia *O štruktúre súčasnej spisovnej ruštiny*, ktorej autorom je F. P. Filin. Osvetľuje sa v nej základný pojem *spisovný jazyk* (autor neprijíma — aspoň nie pre ruštinu — pomenovanie *štandardný jazyk*) a poukazuje sa na jeho najdôležitejšie vlastnosti. Veľký dôraz kladie autor na všeobecnú záväznosť noriem spisovného jazyka, ktoré platia pre všetkých používateľov bez ohľadu na sociálnu, profesionálnu alebo územnú príslušnosť. Za dôležitý znak súčasnej spisovnej ruštiny pokladá štylistické bohatstvo opierajúce sa o variantnosť spisovnej normy v rozličných rovinách jazykovej štruktúry. Variantnosť je podľa autora predpokladom ďalšieho rozvoja jazyka, ale nemožno ju chápať ako uplatňovanie ľubovôle jednotlivca. Pri používaní spisovného jazyka sa čiastočne každý odchyľuje od platných noriem, ale reč jednotlivca nemožno stotožňovať s rečou spoločnosti. Variantnosť nemožno rozumieť ani v zmysle jestvovania tzv. regionálnych variantov, čiže nedá sa hovoriť napr. o moskovskom alebo leningradskom či sibírskom variante spisovnej ruštiny (tak ako sa uznáva americký alebo austrálsky variant angličtiny), ale jestvuje iba jedna záväzná podoba spisovnej ruštiny. Autor zdôrazňuje, že keby nejstvovala spisovná ruština s prísnymi normami, bola by celá obrovská práca okolo zvyšovania kultúry reči zbytočná. Spisovný jazyk načrtáva Filin v kontexte celonárodného jazyka, ktorého súčasťou sú ďalej miestne nárečia, „polodialekty“, ľudová reč, profesionálne dialekty a žargón. Osobitné miesto v štruktúre ruského jazyka pripisuje hovorovej reči. Pojmu *hovorový* dáva dvojakú platnosť: označuje ním jednak spontánne, štylisticky nižšie prvky vo vzorovom spisovnom jazyku a jednak neutrálnu, bežnú hovorenú reč. Pojmy *hovorový* a *hovorený* sa pritom prekrývajú i zamieňajú. Je to odlišné posudzovanie rozvrstvenia celonárodného jazyka v porovnaní s našim tradičným chápaním, ale práve preto je pre nás zaujímavé.

Otázkam variantnosti v súčasnej spisovnej ruštine venuje L. P. Krysin osobitnú štúdiu nazvanú *Sociálne rozdiely vo využívaní jazykových variantov*. Štúdia vychádza z obsiahleho špeciálneho výskumu, ktorý osvetlil závislosť používania normou prípustných variantov od sociálnej charakteristiky hovoriacich. Túto charakteristiku tvorí územná diferencovanosť hovoriacich, ich vek a sociálne a profesionálne rozdiely. Štúdia je pre nás zaujímavá najmä z metodologického hľadiska, lebo v spisovnej slovenčine sa doteraz nerobili takéto výskumy a pri posudzovaní variantných prvkov (napr. vo výslovnosti) sa vychádza často iba z odhadu.

Štúdie I. K. Bilodida a R. G. Piotrovského spája to, že sa dotýkajú problémov vyplývajúcich z kontaktu príbuzných jazykov. V Bilodidovom článku *Spisovný jazyk a štandardnosť* sa jednak teoreticky odôvodňuje oprávnenosť (i rozdielnosť) termínov *spisovný jazyk* a *štandardný jazyk* a jednak sa výstižne načrtáva obraz súčasného ukrajinského spisov-

ného jazyka a jeho vzťahu k ruštine. Z Piotrovského štúdie *Lingvistické hodnotenie rozdielnosti príbuzných jazykov* sa zasa dozvedáme o vzájomných vzťahoch moldavského a rumunského jazyka. Štatistickými metódami sa tu zisťuje, aké divergencie nastali vo fonológii, morfológii a v lexike medzi dvoma veľmi blízkymi spisovnými jazykmi. Zaujímavé sú tu pokusy vypracovať také lingvistické kritériá, pomocou ktorých sa dá určiť samostatnosť dvoch blízkych jazykov, ďalej národnostná variantnosť jedného jazyka (napr. rakúskeho a nemeckého) alebo aj fakt, že ide len o dialekt príslušného jazyka.

Kým predchádzajúca štúdia sa zaraďuje do rámca sociolingvistiky iba svojimi východiskami, ďalšia štúdia zborníka priamo skúma predmet sociolingvistiky. Jej autor L. B. Nikoľskij (*O predmete sociolingvistiky*) pri objasňovaní predmetu tejto vznikajúcej disciplíny analyzuje vzťahy medzi sociolingvistikou a intralingvistikou, ako aj medzi sociolingvistikou a sociológiou. Do výskumnej oblasti sociolingvistiky zaraďuje najmä otázky súvisiace so sociálnou podmienenosťou jazyka, teda aj otázky spojené s jazykovou politikou, s procesom normovania jazyka spoločnosťou, s kodifikačnými procesmi, s ustáľovaním termínov ap. Už aj podľa takéhoto kúsého pohľadu na túto výskumnú oblasť vidieť, že sociolingvistická metodológia má svoje miesto aj v jazykovej kultúre.

Filozofickú úvahu o tom, čo zapríčiňuje vývin jazykovej štruktúry, prináša štúdia *Vzájomná spätosť vnútrojazykových a mimojazykových činiteľov vo vývine jazyka* od V. M. Brachnova. Vychádza sa v nej z poznania, že vývin jazyka závisí predovšetkým od rozvoja myslenia, ktoré je zasa podmienené mimojazykovými činiteľmi. Z toho vyplýva, že základnými faktormi absolútneho pokroku v jazyku sú práve mimojazykové činitele. Autor túto tézu podopiera viacerými dokladmi. Zdôrazňuje však, že mimojazykové i vnútrojazykové činitele rozvoja jazyka sú medzi sebou nerozlučne späté, takže ich nemožno od seba odtrhnúť.

V štúdií *Funkcie parajazykových prostriedkov v jazykovej komunikácii* autor G. V. Kolšanskij osvetľuje pojem *paralingvistiky*, ktorý definuje ako pomocnú oblasť lingvistiky skúmajúcu funkčné využívanie neajazykových prostriedkov na formovanie konkrétnej rečovej výpovede. Paralingvistiku oddeľuje od extralingvistiky, ktorá si všima oblasť mimojazykových činiteľov zasahujúcich do fungovania jazykového systému ako celku, kým parajazykové činitele zasahujú zakaždým iba do konkrétnej výpovede (podoby, gestá, zvukové charakteristiky reči, rozličné označenia v texte ako kresby, diagramy, obrázky ap.). Autor skúma, do akej miery vplyvajú parajazykové činitele v rečovej komunikácii na presnosť a účelnosť vyjadrovania.

Záverečná časť zborníka patrí trom kratším článkom z oblasti jazykovej kultúry. Ukazuje sa v nich, aká pozornosť sa venuje v Sovietskom zväze zvyšovaniu úrovne spisovného jazyka. Obsah týchto príspevkov vystihujú ich názvy: L. I. Skvortcov: *Práce o kultúre ruského jazyka*, M. Pyl'skij: *O kultúre reči na Ukrajine*, A. E. Michnevič: *Problémy jazykovej kultúry v Bielorusku*.

Pri pomernej tematickej pestrosti a rozmanitosti použitých výskumných metód zborník *Spisovný jazyk a jazyková kultúra* poskytuje pohľad z viacerých uhlov na jednu a tú istú vec — na spisovný jazyk a jeho fungovanie

v socialistickej spoločnosti. Zborník je závažným príspevkom do živo prebiehajúcej diskusie o problémoch marxistickej jazykovedy: niektoré otázky sa v ňom iba nadhľadujú, veľa problémov sa tu osvetľuje a na viaceré otázky nachádzame už odpoveď.

M. Pisárčiková

Vysoká jazyková úroveň vysokoškolskej učebnice

[J. Minárik, *Stredoveká literatúra*. Svetová. Česká. Slovenská. 1. vyd. Bratislava, SPN 1977. 446 s.]

Mladšia generácia poslucháčov slovenčiny na našich vysokých školách má oproti staršej a strednej generácii uľahčené štúdium tým, že sa v hojnejšej miere ako kedysi vydávajú vysokoškolské skriptá i učebnice. Vítanou vysokoškolskou príručkou je aj kniha J. Minárika *Stredoveká literatúra*, pretože sa ňou vypĺňa medzera v študijnej literatúre z náročného odboru. Pri jeho štúdiu je situácia poslucháča dosť zložitá jednak preto, že sa nemôže spoliehať iba na zápisky z prednášok, jednak preto, že viaceré pramene a literatúra nie sú použiteľné (prístupné) na bežné štúdium, lež iba na výskumné ciele. Posudzovaná práca sa opiera o autorove „vlastné výskumy“, ako aj o „doterajšiu skromnú literatúru“ (s. 8).

Špecifickou črtou slovenskej stredovekej literatúry je, že je písaná viacerými literárnymi (spisovnými) jazykmi — staroslovenčinou, latinčinou a češtinou, pričom domáci jazyk (slovenské nárečia) sa v nej uplatňovali len príležitostne, a to predovšetkým v ústnej slovesnosti. Stojí za osobitnú zmienku, že češtinu ako spisovný jazyk používaný na Slovensku pokladá J. Minárik v zásade za slovakizovanú, čo na viacerých miestach (napr. na s. 8, 148, 211) výslovne uvádza v takejto podobe: *čeština (slovakizovaná čeština)*. Tento postoj je v súlade nielen s výsledkami autorových výskumov, ale aj s výsledkami jazykového rozboru stredovekých textov vykonaného inými bádateľmi. Minárikova formulácia vlastne ani neprekvapuje, ak vezmeme do úvahy, že čeština sa „prijímala predovšetkým ako praktický dorozumievací prostriedok v istom okruhu písomností“; na tomto základe je pochopiteľné aj to, že „sa nekládli presné hranice miere jej slovakizovania“ (pozri J. Doruľa, Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977, s. 36).

Pri koncipovaní textu uplatnil autor svoje dlhoročné pedagogické skúsenosti. Z jednej (formálnej) stránky to vidieť na prehľadnom usporiadaní materiálu a hojnom využívaní grafických možností ako prostriedku názornosti a vyčleňovania dôležitých a menej dôležitých pasáží, z druhej stránky napr. na tom, že autor je veľmi dôsledný v objasňovaní významu cudzích (prevzatých) slov. Jednoslovným domácim ekvivalentom alebo opisným výrazom vysvetľuje jednak odborné literárnovedné termíny, napr.: *Inkunábuly (prvotlače) na Slovensku* (s. 143), *V euchológii (modlitebnej knižke)*... sú zapísané aj *príležitostné modlitby*... (s. 114), jednak prevzaté slová neterminologickej platnosti, napr.: *Mystika chcela vnímať boha pomocou citov a kontemplácie (rozjímania)*... (s. 22), *Motívy alebo látky exempliel sa naj-*

častejšie kontaminovali (krížili)... (s. 262). Pravdaže, dôsledné pridržanie sa tohto postupu sa v konečnom výsledku javí ako štylisticky retardačný prostriedok, a to najmä vtedy, keď sa v jednej vete alebo odseku vyskytne potreba objasniť viac prevzatých slov alebo termínov: *V kláštorňých skriptóriách (odpisovačských dielňach, písárňach) odpisovali rukopisy a zhotovovali kódexy (pergamenové rukopisy, rukopisné knihy, zborníky menších spisov), ktoré iluminovali (ozdobovali) miniatúrami (drobnomaľbami) a ozdobnými iniciálami (veľkými začiatočnými písmenami)*... [s. 139]. Podobných prípadov je v texte nadostač, takže je jasné, že štylistická uhladenosť tu zámerne ustupuje didaktickým potrebám. Napriek tomu, že je to tak, isté formulácie predsa len možno kvalifikovať ako štylistický kaz, ako plytvanie výrazivom: *Pisári (skriptori)*. *Mnohých pisárov (skriptorov)* poznáme podľa mena (s. 139).

Od literárneho vedca sa právom očakáva vysoká jazyková kultúra jeho textov. Minárikova knižka spĺňa toto očakávanie v plnom rozsahu aj napriek tomu, že použitie niektorých výrazových prostriedkov je z hľadiska jazykovej kultúry diskutabilné. Také je napr. zložené prídavné meno *cyrilometodejský* (*cyrilometodejská misia, tradícia*, s. 131), ktoré je v literárnovednej oblasti natoľko vžitú, že sa na jeho náhradu ústrojnou podobou *cyrilometodovský* (použila sa napr. v našom časopise — pozri KS, 3, 1969, s. 129) vôbec nepomýšľa. Argumentom v prospech podoby *cyrilometodejský* môže byť tradícia, za podobu *cyrilometodovský* hovorí to, že úradná a živá podoba mena — odvodzovacieho základu prídavného mena — je *Metod*, nie *Metodej*; podoba *Metodej* sa pokladá za staršiu, neživú. Ešte viac diskutabilné je prídavné meno *poverečný* (*demonologické [poverečné] rozprávky*, s. 249, *poverečné názory*, s. 253); v súčasnom jazyku treba od slova *povera* tvoriť prídavné meno príponou *-ový*.

Azda by bolo potrebné zladit' pravopisnú podobu mien niektorých významných osobností s tým, ako sa používajú v inej, skôr vydananej literatúre, ktorú poslucháči filozofických a pedagogických fakúlt používajú ako študijnú pomôcku. Napr. meno *Tomáš Aquinský* (s. 162, 174) uvádza Filozofický slovník v podobe *Akvinský*. A naostatok sa žiada upozorniť, že pri slovese *ustanoviť* je živšia predložková väzba než bezpredložkový inštrumentál (*ustanoviť opätom*, s. 162 — správ. *ustanoviť za opäta*); zamieňavé používanie tvarov 6. pádu od vlastného mena *Leles* (*v Lelese*, s. 139, *v Lelesi*, s. 141) a výskyt podoby *antifóna* (s. 148 — správ. *antifóna*) kvalifikujeme ako typické korektorské nedostatky.

V Minárikovej vysokoškolskej učebnici sú zaujímavé a užitočné dôkladné literárnovedné analýzy starších literárnych útvarov (pozri napr. rozbor balady *Mati dievča zháňa*, s. 259—260, *Mníchovskej spovednej formuly*, s. 190, ako textu koncipovaného s umeleckým zámerom atď.), ktorými autor učí poslucháča, resp. nádejného adepta literárnej vedy hľadiť na tieto útvary ako na objekty literárnovedného výskumu. Z druhej strany však vhodným výberom ukážok učí aj láske k umeleckému dielu a kultivovanému jazyku.

Najmladšej generácii učiteľov slovenčiny možno len závidieť, že môže študovať našu starú literatúru z takej dôkladnej a starostlivo pripravenej učebnice.

I. Masár

O jazykovej stránke jedného odborného časopisu

Slovenské výskumné a vývojové centrum urbanizmu a architektúry vydáva časopis *Výskum — urbanizmus a architektúra*, v ktorom pracovníci tejto výskumnej organizácie publikujú výsledky svojich prác. Časopis vychádza v Alfe, vydavateľstve technickej a ekonomickej literatúry, n. p., Bratislava, s poznámkou, že časopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou vydavateľstva. Nie je ťažké dokázať, že časopis potrebuje jazykovú úpravu veľmi naliehavo.

V našej recenzii si všimneme jazykovú stránku dvoch čísel tohto časopisu. Ide o č. 4 z r. 1975, a č. 2 z r. 1976 (v poznámkach budeme uvádzať čísla časopisu a stranu). Aj keď nepochybujeme, že sa autori usilovali nielen o vysokú odbornú úroveň príspevkov, ale aj o ich dobrú jazykovú stránku, predsa sú v sledovaných číslach rozličné jazykové chyby, terminologické nejasnosti i viaceré ťažko zrozumiteľné súvetia.

Zameriame sa najprv na slovnú zásobu. Podstatné meno *prevedenie* v takých spojeniach ako napr. *konkrétne prevedenie* (4/16) sa v spisovnom texte nahrádza substantívom *zhotovenie*. Slovo *obecný* je vzťahové adjektívum k slovu *obec* a znamená „týkajúci sa obce“; nepatrí do spojenia v *obecnom tvare* (4/16, 17, 18), odkiaľ vytlačilo adjektíva *všeobecný*, *bežný*, príp. *obyčajný* — správne teda malo byť *vo všeobecnom tvare*. Sloveso *popísať* sa nenáležite používa vo význame „zachytiť charakteristické črty niečoho“, ako vidíme na spojeniach *popísané fázy*, *potreby popísané* v článku (4/49) — správ. *opísané fázy*, *potreby*. Ustálené je spojenie *pracovný čas*, teda nie *počas pracovnej doby* (4/47), ale v *pracovnom čase*. Slová *počiatok*, *počiatočný* sa pociťujú ako zastarané: *počiatočná množina* (4/26), správ. *začiatočná množina*. Podstatné meno *dopad* nie je v odbornom texte na svojom mieste, lebo má príznak pracovného slangu, preto ho vo vyjadreniach *pozitívny dopad na zlepšenie bytovej situácie* (4/40), *zhodnotenie dopadu použitia štandardov*, *dopad na hmotné prostredie* (2/15), *investičné dopady* (2/43) odporúčame nahrádzať inými prostriedkami, napr. takto: *pozitívny účinok zhodnotenia výsledku*, *účinok na hmotné prostredie*, *investičné dôsledky*. Názov *trubný materiál* (2/46) treba upraviť na *rúrový materiál* (slovom *trúba*, *trúbka* sa pomenúva fúkací hudobný nástroj). Nenáležite sa používa slovo *zahustenie* vo výraze *zahustenie trafostaníc* (2/46), správne *zhustenie* (zahustiť možno napr. omáčku). Namiesto názvu *opponentské pokračovanie* (2/7) sa ustálil termín *opponentské konanie*. Svojrázne je utvorené prídavné meno *nepodkročiteľný*, ktoré sa vyskytuje v spojeniach *hodnoty minimálne*, *nepodkročiteľné a optimálne*, *odporúčané* (2/23), *nepodkročiteľné ukazovatele* (2/33). Keďže v spisovnom jazyku niet slovesa *podkročiť*, treba použiť opis: *hodnoty, ktoré sa musia dodržať*; *ukazovatele, ktoré treba splniť*, resp. *dodržať*. Oprávnené námietky sa vyslovili proti používaniu slova *vyžitie* v spojeniach ako *kultúrno-spoločenské vyžitie a zábava* (2/38); v kultivovanom spisovnom prejave sa má hovoriť o *kultúrno-spoločenskom uplatnení*, príp. o *kultúrno-spoločenskej realizácii*, resp. *sebarealizácii*; slovo *vyžitie* má totiž iný význam. V článkoch sa používajú okrajové výrazy *nutný*, *nutne*, *nutnosť*: *nutným predpokladom rozvoja je* (2/46), *produkcia nutne našla odraz*, *nutne musela do popredia vystúpiť otázka* (4/40), *nutnosť zvýšiť úroveň*

(4/25 — lepšie: *nevyhnutným predpokladom...*, *produkcia nevyhnutne našla odraz, potreba zvýšiť úroveň*).

Jedným z typických znakov odborných textov je hojné používanie prevzatých slov. Pokladáme za správne, ak sa menej bežné prevzaté slovo najprv vysvetlí, tak ako sa to robí v tomto prípade: *programové zabezpečenie (software)*, *technické zariadenie výpočtovej techniky (hardware, 4/24)*. Ďalej sa potom používajú slová *hardware*, *software* a ich odvodeniny — *softwarové prostriedky výpočtovej techniky* [4/14 a ďalej]. Za neodôvodnené pokladáme používať bez predchádzajúceho vysvetlenia slovo *subroutín* [4/16 a ďalej]; v terminológii počítačov je už totiž ustálený termín *podprogram*. Aj termín *podsystemové common* je nezreteľný. Namiesto anglického slova *common* (= všeobecný) by bolo vhodnejšie substantívum *univerzálie* (= to, čo je spoločné istým podsystemom). Dost náročné na vnímanie sú vyjadrenia presýtené prevzatými slovami, napr. *otázka funkčnej a dispozičnej flexibility a variabilnosti obytných budov* [2/21], *konglomerát urbanogénnych faktorov* [2/43] a i. Na viacerých miestach sa vyskytuje zložené adjektívum *socioprofesný* — *socioprofesné skupiny* [2/32], *socioprofesná skladba* [2/35] atď. Text by získal na zrozumiteľnosti a nestratil na odbornosti, keby sa hovorilo o zložení, resp. o skupinách obyvateľstva podľa zamestnania. Podobne aj hybridné zložené slovo *sociopriestor* [2/15] treba nahradiť dvojslovným pomenovaním *sociálny priestor*. Výraz *identifikácia obyvateľstva so svojím prostredím* [2/18] by bol zreteľnejší so slovesným substantívom *stotožnenie*, resp. *splynutie* namiesto prevzatého slova *identifikácia*. V článkoch sa bežne používa spojenie *aktivita bývania*. Domnievame sa, že ide o pleonazmus vzniknutý spojením dvoch substantív označujúcich činnosť. Nenáležitost výrazu *aktivita bývania* sa zvýrazní ešte viac, ak slovo *aktivita* nahradíme domácim slovom [porov. *činnosť bývania*]. Prevzaté slová *flexibilita*, *flexibilný*, ktoré sa v článkoch vyskytujú veľmi často, by bolo možné obmieňať výrazmi *pružný*, *ohybný*, *pružnosť*, *ohybnosť*. Vetu *Pri realizovaných chatách a ich lokalizácii stále možno pozorovať sklon k živelnosti* by bolo vhodnejšie štylizovať bez použitia prevzatých slov (*Pri stavaní chat a ich rozmiestňovaní...*), aby sa oslabil stylistický šum vzniknutý z presily prevzatých výrazov. Žiada sa upozorniť na novotvar *koncomitýždňový*, ktorým sa na viacerých miestach prekladá prevzaté adjektívum *víkendový*. Okrem toho, že ide o novotvar, treba pripomenúť, že správna podoba by bola *koncomitýždňový* (tak ako *koncoročný*). Zdá sa však, že táto podoba už nemá nádej na uplatnenie v spisovnom jazyku.

Z terminologickej oblasti upozorňujeme na nevhodný termín *strojčas* [4/10] — ustálil sa dvojslovný termín *strojový čas*.

Morfologických a pravopisných nedostatkov nie je v sledovaných textoch veľa. Ukazovacie zámeno *tento* má v genitíve bežnejší tvar *tohto*, nie *tohoto*, ktorý sa v článkoch používa systematicky.

Podstatné meno *os* sa skloňuje podľa vzoru *kosť* — nie *vo vopred určenej ose* [2/47], ale *osi*. Príslovky *časove* [2/43], *rozsahove* [4/22], *prevádzkove* [2/45] sú bežnejšie v podobe *časovo*, *rozsahovo*, *prevádzkovo*. Genitív plurálu od slova *požiadavka* je *požiadaviek*, nie *požiadavok* [4/15]. Pri nedokonavých slovesách istého typu je výhodnejšie uprednostniť kratšie tvary — porov. *nahrádzujeme* [4/25], *spracovávať* [2/44] a *nahrádzame*, *spracúvať*.

Z pravopisného hľadiska treba upozorniť na písanie vlastného mena *Stockholm* [2/8]. Ustálilo sa písanie podľa výslovnosti — *Štokholm*.

V sledovaných textoch je veľa nedostatkov v používaní predložiek. Chybné sa používajú predložky *pre* a *k* v cieľovom význame: *pre tieto účely* [4/49], *k takému účelu* [4/41], *skrinky pre donášku* [2/25], *pre uspokojenie potrieb* [2/22], *pre vodárenské účely* [2/43], *pre ilustráciu* [4/16] atď. Základná cieľová predložka je *na*: *na ten cieľ*, *skrinky na donášku* atď. Po slovách *zásada*, *metóda* je bežnejší bezpredložkový genitív ako predložka *pre*: *metódy pre testovanie*, *zásady pre tvorbu objektov* [2/41] — *metódy testovania*, *zásady tvorby*... Predložka *u* je na mieste v súvislosti so živými bytosťami na označenie prostredia (*u otca*, *u riaditeľa*), inak sa používa predložka *pri*, resp. *v*: *u vyšších kategórií*, *u hromadnej dopravy* [4/49 — správ. *pri vyšších kategóriách*, *v hromadnej doprave*]. Predložkový výraz v prípade sa v posudzovanom texte často vyskytuje v takých spojeniach, kde by bolo vhodnejšie iné vyjadrenie, napr. *v prípade*, kde *žadávateľ je neosobný*, *v prípade individuálnej bytovej výstavby* [4/42]. V prvom príklade sa žiada použiť základnú podmienkovú spojku *ak* (*ak je žadávateľ neosobný*), v druhom príklade predložku *pri* (*pri individuálnej bytovej výstavbe*). Slová *závisieť*, *závislosť* majú väzbu s predložkou *od* — *závislosť od práce*, *nie na práci* [4/42].

Na viacerých miestach sa chybné používajú aj spojky. Spojky *nakoľko*, *kdežto* sú zastarané. V súčasnom jazyku namiesto nich používame spojky *lebo*, *pretože*, *keďže*, *ale*, *no*, *kým*: *Nakoľko príroda už nie je schopná...* [2/44] — *Keďže príroda...*; *kdežto v tretej fáze sa menia* [4/48] — *kým v tretej fáze...*

Autori často používajú opisné pasívum aj tam, kde nie je motivované nejakou osobitnou požiadavkou, napr.: *je rozlišované* [2/47], *ak bola dosiahnutá úroveň* [2/18], *jednotlivo sú riešené rezortmi* [2/43] a i. Namiesto opisného pasíva je vhodnejšie zvrtné pasívum (*aby sa dosiahla úroveň*, *rozlišuje sa*), alebo aktívne vyjadrenie (*rezorty ich riešia jednotlivo*).

Neprehľadnému refazeniu genitívov možno ľahko predísť použitím neurčítka napr. v takýchto prípadoch: *zvyšuje sa potreba podávania druhého hlavného jedla*, *signalizuje sa potreba dostavy stravovacích zariadení* [2/25] — lepšie: *...potreba podávať druhé hlavné jedlo*, *...potreba dostávať...*

O kríženie väzieb ide vo vetách *V nadväznosti na tieto siete sa výhľadovo predpokladá so zavádzaním aj ďalších služieb*. So zavedením pneumatickej pošty sa zatiaľ neuvažuje [2/46] — správne: *...sa výhľadovo predpokladá aj zavádzanie ďalších služieb*, resp. *...sa ráta aj so zavedením ďalších služieb*; *So zavedením pneumatickej pošty sa zatiaľ neráta*.

V slovenčine je zásada dvojitého záporu. Nie je správna veta v podobe *Nemožno zanedbať tiež spoločenský prínos* [2/23], ale v podobe *Nemožno zanedbať ani spoločenský prínos*.

Viacerí autori vyjadrujú svoje myšlienky v zložitých a neprehľadných súvetiach, napr.: *Problémy vyplývajú z nerovnomerného pokrytia územia Slovenska vodnými zdrojmi a nastolujú riešenie prepravy vody z oblasti prebytkov do oblastí s nedostatkom vody diaľkovým potrubným rozvodom* [2/44]. Súvetie by sa stalo zrozumiteľnejším po takejto úprave: *Problémy vyplývajú z nerovnomerného pokrytia územia Slovenska vodnými zdrojmi. Prepravu by bolo možné riešiť diaľkovým potrubným rozvodom z oblastí, kde je vody*

prebytok, do oblastí trpiacich nedostatkom vody. Niektoré súvetia sú takmer celkom nezrozumiteľné, napr.: Zostavený model bývania a model bytu boli postupom poznávania skúmaných javov, ale súčasne tiež nástrojom definovania kvalitatívnych kritérií obytného prostredia, priemetu jednotlivých funkcií do plošných nárokov bytu a jeho jednotlivých miestností, ako aj ich technického vybavenia (2/22). Podobných neprehľadných súvetí je v rozoberaných časopisoch pomerne dosť. Bolo by dobre, keby sa autori usilovali vyjadrovať v kratších, jednoduchých vetách, lebo pri zložitých konštrukciách sa im často ľahko stráca vetná perspektíva.

Pre nedostatok miesta nebudeme uvádzať doklady na chyby v interpunkcií, iba pripomíname, že často sa nenáležite oddeľuje rozvitá podmetová časť vety od prísudku, prísudok od príslovkového určenia alebo od podmetu a pod.

Pri úprave každého odborného textu je dobre, keď ho číta aj „neutrálna“ osoba, ktorá sa sústreďí viac na jazykovú ako na odbornú stránku. Viac očí viac vidí — to platí všeobecne, no pri redakčnej práci osobitne. Prirodzene, že sme v našom príspevku nemohli uviesť všetky chyby, napokon to ani nebolo naším cieľom. Chceli sme upozorniť aspoň na niekoľko najfrekvencovanejších nedostatkov a zároveň požiadať zostavovateľov časopisu, aby sa kritizované nedostatky viac neopakovali.

E. Rísová

SPYTOVALI STE SA

Partizána Lučanského ulica? O. F. z Prešova: „V Poprade som videl nezvyčajnú uličnú tabuľku: PARTIZÁNA LUČANSKÉHO ULICA. Vysvetlite mi, prosím, či je takýto nápis správny“.

Pisateľ sa oprávnene zastavil nad názvom, ktorý v slovenčine znie celkom neprírodzene a pripomína nemecký alebo maďarský spôsob pomenovania ulíc.

Od vlastných mien osôb sa v slovenčine používajú dva typy názvov na pomenovanie ulíc a námestí. V prvom prípade sa od priezviska utvorí prívlastňovacie prídavné meno a podľa zásady, že zhodný prívlastok stojí v slovenčine bežne pred určeným menom, vznikajú názvy ako *Hviezdoslavovo námestie*, *Kempelenova ulica*. Ak má vlastné meno podobu prídavného mena, od ktorého sa prívlastňovacie príd. meno netvorí, použije sa podoba genitívu: *Škultétyho ulica*, *Šoltésovej ulica*, *Dostojevského rad*, *Hostinského sídlisko*, *Francisciho námestie*. V druhom prípade sa na prvé miesto kladie názov ulice ap. a zaň ako nezhodný prívlastok genitív vlastného mena, napr.: *ulica J. G. Tajovského*, *nábrehie armádneho generála L. Svobodu*, *námestie Ľudovíta Štúra*. Podstatný rozdiel medzi obidvoma typmi je v tom, že v prvom prípade, teda pred názvom ulica ap. môže byť len jednoslovný zhodný prívlastok: *Nálepková ulica*, *Fajnorovo nábrehie*, *Šafárikovo námestie*, kým v druhom prípade ako postpozitívny nezhodný prívlastok býva priezvisko s rodným menom alebo priezvisko s nejakým titulom: *ulica Fraňa Kráľa*,

sad Janka Kráľa, ulica Margity Chútkovej, námestie Matúša Čáka Trenčianskeho, trieda maršala Koneva, ulica kapitána Nálepku a pod. Tento typ názvov sa používa vtedy, keď by mohla vzniknúť zámena dvoch osôb s rovnakým priezviskom. Napr. ulicu podľa štúrovského bánika Janka Kráľa a spisovateľa Fraňa Kráľa nemôžeme nazvať *Kráľova ulica*, ale ako rozlišovací znak použijeme rodné meno: *ulica Janka Kráľa*, *ulica Fraňa Kráľa*. Podobne ak ide o veľmi rozšírené priezviská (napr. *Svoboda*) alebo priezviská z apelatív (všeobecných podstatných mien), napr. *Nálepka*, používa sa meno s titulom, hodnosťou a pod., a to alebo bez rodného mena, alebo s ním: *ulica kapitána Nálepku*, *trieda maršala Koneva*, *nábrežie armádneho generála Ludvíka Svobodu*.

Názov spomínanej popradskej ulice patrí k tomuto druhému typu názvov. A hoci slovo *partizán* nepatrí k titulom alebo hodnostiam, možno ho použiť na bližšie určenie priezviska ako vysvetľujúce slovo. Ale potom názov nemôže znieť *partizána Lučanského ulica*, ale iba *ulica partizána Lučanského*.

Z hľadiska pravopisu treba v týchto prípadoch zdôrazniť, že apelatíva *ulica*, *námestie*, *sad*, *nábrežie*, *rad*, *riadok* ap. sa píše s malým písmenom práve tak ako apelatíva *kapitán*, *generál*, *partizán*. Iba v nápisoch, akými sú napr. uličné tabuľky na absolútnom začiatku pomenovania, môže sa písať *ulica*, *námestie* ap. s veľkým písmenom. Tak máme potom nápisy: *Ulica partizána Lučanského* alebo *ULICA PARTIZÁNA LUČANSKÉHO*, ale: *Bývam na ulici partizána Lučanského*.

M. Marsinová

Červenat sa — červená sa, nie „červenía sa“. — A. V. z Prešova sa pýta na podobu 3. osoby jednotného čísla prítomného času slovesa *červenat sa*. V časopise *Beseda* čítal okrem iného i tieto vety: *Viktória Zajacová sa veru nemusí červenat za svoje výkony. — Kedy sa červenía Viktória Zajacová?*

Podľa akademickej Morfológie slovenského jazyka (Bratislava 1966, s. 436) slovesá vzoru *chytať — chytám*, podľa ktorého sa časuje aj sloveso *červenat sa*, majú prítomníkovú kmeňotvornú príponu (tematickú morfému) *-ia* pravidelne po týchto mäkkých a pôvodne mäkkých spoluhláskach: *ň, ĺ, š, c, č, dz; r, v, z*, napr.: *voňať — voniam*, *odpeľať — odpeliam*, *vešať — vešiam*, *cicať — ciciam*, *požičať — požičiam*, *zavádzať — zavadziam*; *merať — meriam*, *stavať — staviam*, *bozať — boziam*.

Pretože sloveso *červenat sa* nemá pred kmeňotvornou príponou (tematickou morfému) mäkkú spoluhlásku *-ň-*, ale tvrdú spoluhlásku *-n-*, bude mať prítomníkovú kmeňotvornú príponu *-á/-aj* ako vzor *chytám/chytajú*: *červenám sa*, *červenáš sa*, *červená sa — červenáme sa*, *červenáte sa*, *červenajú sa*.

Hovoríme preto, že *niekto sa červená od hnevu*, alebo *sa červená zahanením* a pod. V citovanej opytovacej vete z *Besedy* malo mať sloveso *červenat sa* podobu *červená sa*: *Kedy sa červená Viktória Zajacová?*

J. Jacko

Šamotovať. — P. T. z Bratislavy: „Zaujímam sa, či je sloveso *šamotovať* správne a či ho možno používať bez obmedzenia. V Slovníku slovenského jazyka som ho totiž nenašiel.“

Sloveso *šamotovať* sa naozaj v Slovníku slovenského jazyka neuvádza, no zatiaľ nie je doložené ani v lexikálnej kartotéke jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Napriek tomu treba konštatovať, že sloveso *šamotovať* je utvorené správne, a to od podstatného mena *šamot* príponou *-ovať*. Podobne sú utvorené slovesá *betónovať* (= stavať, pracovať s betónom), *cementovať* (= vyplňať, spájať, pokrývať cementom), *sadrovať* (= natierať, zatierať sadrou; významy sme uvádzali podľa Slovníka slovenského jazyka) atď. Nedokonavé sloveso *šamotovať* má význam „mazať, zatierať šamotom, pracovať so šamotom“. Vari bežnejšie je dokonavé sloveso *vyšamotovať*, ktoré je utvorené predponou *vy-* od nedokonavej podoby *šamotovať*. S používaním slovesa *šamotovať*, resp. *vyšamotovať* sa môžeme stretnúť pri stavbe a oprave vysokých pecí: vnútro vysokej pece sa muruje šamotovými tehliami a medzery sa niekedy vyplňajú šamotovou maltou. No ešte častejšie sa so slovesom *šamotovať*, resp. *vyšamotovať* môžeme stretnúť v súvislosti s opravou sporákov a pecok na tuhé palivá, ktoré sa používajú v domácnostiach. Najmä pri nepozornej manipulácii so sporákom sa totiž môže poškodiť šamotová výplň, ktorá sa potom zatiera šamotovou kašou. A práve na pomenovanie tejto činnosti sa namiesto opisného vyjadrenia *zatrieť*, *vymazať šamotom* používa sloveso *šamotovať*, resp. *vyšamotovať*.

Nášmu čitateľovi na jeho otázku môžeme teda stručne odpovedať takto: nedokonavé sloveso *šamotovať* (resp. jeho dokonavá podoba *vyšamotovať*) je náležité utvorené a môže sa používať bez obmedzenia vo význame „zatierať [zatrieť], mazať [vymazať] šamotom, pracovať so šamotom“.

M. Považaj

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 3. čísle tohto ročníka na s. 85 v recenzii Dobrá terminológia novej vednej disciplíny opravili názov posudzovanej publikácie Úvod do matematiky na správny názov Úvod do metronomiky a na s. 95 v príspevku Čitateľ — 6. p. v Čitateli aj v Čitateľovi doplnili meno autorky E. Rísová.

Redakcia

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júli 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—